

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ
УКРАЇНИ

КАФЕДРА ТУРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня бакалавра
за спеціальністю 242 Туризм,

освітньою програмою «Туристично-екскурсійне обслуговування»

на тему: **«РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ»**

здобувача вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня

Мазуренка Ігоря Васильовича

(ПІБ)

Науковий керівник: Фастовець О.О.

(прізвище, ініціали)

канд. пед. наук, доцент

(наук. ступінь, вчене звання)

Рецензент Сокол Т.Г.

(прізвище, ініціали)

канд. пед. наук, доцент

(наук. ступінь, вчене звання)

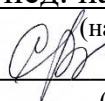
Рекомендовано до захисту на засіданні
кафедри (протокол № 10 від 12.04.2023 р.)

Завідувач кафедри: Бабушко С. Р.,

(прізвище, ініціали)

доктор пед. наук, професор

(наук. ступінь, вчене звання)

(підпис)

Київ – 2023р.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ. ANNOTATION.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ.....	8
1.1. Характеристика сутності релігійного туризму.....	8
1.2. Класифікація видів релігійного туризму.....	12
1.3. Еволюція розвитку релігійного туризму.....	22
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ.....	31
2.1. Зарубіжний досвід здійснення релігійного туризму	31
2.2. Особливості стану релігійного туризму в Україні.....	38
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ.....	45
3.1. Перспективи розвитку релігійного туризму в Україні.....	47
3.2. Особливості просування релігійних турів.....	48
3.3.Пропозиції щодо розробки програми та калькуляції релігійного туру «Православні святині Києва».....	51
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	63

АНОТАЦІЯ

Мазуренко І.В. Релігійний туризм: сучасний стан та перспективи розвитку. – Рукопис.

Випускна кваліфікаційна робота за спеціальністю 242 Туризм, спеціалізації «Туристично-екскурсійне обслуговування». – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, 2023.

Кваліфікаційну роботу присвячено висвітленню проблем сучасного стану та перспективам розвитку релігійного туризму в світі та Україні. Розглянуто сутність поняття релігійний туризм, наведено класифікацію його видів, визначено особливості організації паломницьких та релігійно-екскурсійних турів. Проведено аналіз сучасного стану релігійного туризму в Україні та узагальнено його об'єкти. Розроблено паломницький тур по святих місцях Києва.

Ключові слова: релігійний туризм, паломництво, ресурси розвитку релігійного туризму, релігійний тур.

ANNOTATION

Mazurenko I.V. Religious tourism: current state and prospects for the development. – Manuscript.

Graduation qualification paper in the specialty 242 Tourism, specialization «Tourism and Excursion Service». – National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, 2023.

The qualification paper is devoted to highlight the problems of the current state and prospects for the development of religious tourism in the world and in Ukraine. In the paper the essence of the concept of religious tourism was considered; the classification of its types was given; the peculiarities of the organization of pilgrimage and religious-excursion tours were determined; the current state of religious tourism in Ukraine was analyzed and its subjects were summarized; pilgrimage and sightseeing tours to holy places were developed.

Keywords: religious tourism, pilgrimage, religious tourism development resources, religious tour.

ВСТУП

Актуальність теми та постановка проблеми. За останні роки внаслідок негативних факторів для повноцінного функціонування туристичної галузі, таких як пандемія та війна в Україні, сфера туризму зазнала значної економічної шкоди, наприклад, державний бюджет України за 2022 р. недоотримав 30% податків в порівнянні з аналогічним періодом 2021 р. Сфера туризму продовжує функціонувати в не окупованих областях України орієнтуючись в основному на внутрішній туризм[13]. Останнім часом набув поширення такий напрям як релігійний туризм. Цей різновид туризму безпосередньо пов'язано з відвідуванням відомих, шанованих релігійних центрів і їх святинь. Релігійний туризм має велике значення в системі міжнародного і внутрішнього туризму багатьох країн та конфесій світу.

На національному туристичному ринку цей різновид туризму посідає значне місце, отже Україна володіє багатою духовно-сакральною спадщиною. На території України збереглися історико-культурні пам'ятки та центри паломництва представників різних конфесій. Вони перетворилися на відомі культурні та сакральні осередки для мешканців нашої держави та привертають увагу іноземних гостей та паломників. Кожен рік в Україні, та за її межами на 10-15% відсотків збільшується кількість бажаючих здійснити подорож з релігійними мотивами. Додатковий потік паломників створює фундамент для розвитку сфери туризму в цілому[18].

Релігійний туризм може вважатися одним з перших видів туристичних подорожей. Перші тури як правило відносяться до періоду формування світових релігій. У релігійному туризмі традиційно прийнято виділяти два основні напрями – релігійно-екскурсійний, який звершують за допомогою екскурсій та паломницький, який розглядають як подорожі з особистих релігійних мотивів та потреб до святих місць та їх святинь.

На сучасному етапі розвитку сфери релігійного туризму існує небагато туристичних підприємств, які в своїй структурі мають спеціалізований відділ релігійного туризму, усвідомлюючи особливості цього туристичного напрямку. Для успішної організації туристичної діяльності в цьому сегменті потрібна співпраця з паломницькими центрами та представниками конфесій.

Зважаючи на викладене, автором й було обрано тему кваліфікаційного дослідження **«Релігійний туризм: сучасний стан та перспективи розвитку»**.

Проаналізувавши **ступінь розробленості теми**, слід зазначити, що тему релігійного туризму досліджували українські та російські науковці: Бабкин А.В. [4], Дьяченко О.Н.[16], Житенев С.Ю.[20], Зимин А.[23], Кадацька Ю.А.[25], Красільнікова О.В.[31], Любіцева О.О.[33], Христов Т.Т. [73] та інші. Ці праці є теоретико-концептуальною основою наукового дослідження релігійного простору, вони мають як теоретичну так і практичну цінність для супроводжуваних турів релігійної тематики. Загальною проблемою праць з релігійного туризму, залишаються термінологічні неточності релігійних понять. Попри наявність значного масиву наукових та науково-популярних публікацій з проблем релігійного туризму та паломництва, недостатньо праць, які б висвітлювали особливості організації релігійного туризму.

З огляду на зазначене **метою кваліфікаційної роботи** є всебічне дослідження сучасного стану релігійного туризму, його проблеми та перспективи подальшого розвитку в Україні.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- 1) розкрити зміст, форми, різновиди релігійного туризму:
- 2) висвітлити зарубіжний досвід розвитку релігійного туризму:
- 3) проаналізувати особливості релігійного туризму в Україні:
- 4) розкрити основні проблеми та проаналізувати перспективи подальшого розвитку релігійного туризму:

5) розробити програму та калькуляцію релігійного туру «Православні святині Києва».

Об'єктом дослідження: є релігійний туризм як самостійний вид туризму.

Предметом дослідження: є особливості розвитку релігійного туризму, його проблеми та перспективи.

Методи дослідження: Для досягнення поставленої мети та всебічного розкриття теми кваліфікаційного дослідження автором було використано комплекс теоретичних і практичних методів. Так загальнонаукові методи систематизації, аналізу та синтезу використовувалися для висвітлення теоретичних та методичних засад дослідження релігійного туризму. Для опису світового та вітчизняного стану розвитку релігійного туризму та окреслення наукових тенденцій використовувалися структурно-типологічний та порівняльний методи. Прогностичні методи було застосовано під час формування авторських пропозицій з розробки туристичного продукту (паломницького туру).

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає в обґрунтуванні теоретично-методологічних засад дослідження релігійного туризму, узагальнення світового та вітчизняного досвіду розвитку релігійного туризму та на його основі визначення основних тенденцій подальшого розвитку релігійного туризму. Аналіз проблем дозволив запропонувати заходи використання релігійних турів на вітчизняному ринку.

Практична значимість роботи полягає в тому, що збір та систематизація теоретичних результатів кваліфікаційного дослідження може бути використано для популяризації та поглибленого вивчення релігійного туризму та паломництва, а отримані результати та матеріали можливо використати у процесі вивчення навчальної дисципліни «Спеціалізований туризм».

Апробація результатів кваліфікаційного дослідження планується під час виступу на II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Актуальні питання землекористування та туризму в контексті сталого розвитку України» 26.04.2023 р. Конференція проводиться на базі Львівського національного університету природокористування. Автор підготував тези доповіді «Особливості пропозиції та популяризації паломницьких та релігійно-екскурсійних турів». За результатами конференції запланована публікація тез у збірнику матеріалів конференції.

Обсяг і структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків і викладена на 70 сторінках. Вона містить список використаної літератури та джерел, а також один рисунок та три таблиці. У процесі написання роботи було опрацьовано 83 наукові праці та джерела, серед них дві англійською мовою.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Характеристика сутності релігійного туризму

Серед різних видів туризму, таких як, наприклад, культурно-пізнавальний, розважальний, діловий, науковий, культурно-освітній, лікувально-оздоровчий, спортивний, екологічний, екзотичний, екстремальний, окреме місце займає релігійний туризм.

Під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з наданням послуг та задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць та релігійних центрів, які знаходяться за межами звичайного для них середовища [73, с.9].

Релігійний туризм – це самостійний вид туризму. У нього є свої різновиди: паломницький туризм і релігійно-екскурсійний туризм, або, іншими словами, екскурсійний туризм релігійної тематики [73, с.9].

Суміжне визначення релігійного туризму пропонує інший автор. Релігійний туризм – це діяльність з організації відвідувань туристами об'єктів, пов'язаних з історико-культурною та природною спадщиною. Знайомство представників різних релігій і верств населення не лише з релігійними, а також історичними та культурними цінностями відвідуваних місць, дає їм можливість здобути нові знання, по-новому оцінювати навколишню дійсність [22, с. 41].

Для більш широкого розуміння цього напрямку, наведемо трактування визначень релігійного туризму українськими та російськими дослідниками. Наприклад, Сенін В.С. вважає, що релігійний туризм має три форми: паломництво, екскурсійні тури з релігійної тематики та спеціалізовані тури, в яких об'єднуються паломники та екскурсанти [58, с.66].

Житенев С.Ю. підкреслює, що релігійний туризм – одне з найбільш останнім часом динамічно зростаючих та перспективних напрямів туризму.

Він також вважає, що основною метою релігійного туризму є – прагнення залучити людей, що належать до різних конфесій – до діалогу та взаємодії, до пом'якшення напруги в суспільстві, що виникає на релігійному та соціальному ґрунті [19, с. 3].

Бабкін А.В. наводить своє тлумачення одному з різновидів релігійного туризму, та зазначає, що паломницький туризм – «це сукупність поїздок представників різних конфесій з паломницькою метою. Паломництво – прагнення віруючих вклонитися святим місцям»[4, с. 6].

До основних місій релігійного туризму можна віднести: духовно-просвітницьку, загальноосвітню, місіонерську, благодійну, що наведені на рисунку 1.1.

Рис.1.1. Основні місії релігійного туризму

Джерело: складено автором за [61].

1.Духовно-просвітницька – знайомство з географією та історією відвідуваного місця, з особливостями проведення богослужіння [59] та святоотцівською духовною спадщиною.

2.Загальноосвітня – монастирі були не лише духовними, але й культурними та інтелектуальними центрами (саме в них в епоху середньовіччя зародились освітні школи та навчальні заклади, які продовжили своє існування як університети) [61, с.30]. У деяких з них

знаходяться музеї, експозиції, які знайомлять з образотворчими та архітектурними формами, життям та побутом ченців, мирян у різні історичні епохи, навчальні заклади, православні гімназії, духовні та єпархіальні училища, духовні академії.

3. Місіонерська – поїздки святими місцями сприяють зверненню до Бога, та воцерковленню багатьох людей, які були нерелігійними, пошуку сенсу життя.

4. Благодійницька – під час паломницьких турів паломниками здійснюється матеріальна допомога [61, с.35].

Але й навпаки, сьогодні майже всі монастирі як в Україні, так і за кордоном надають нужденним різноманітну допомогу. Наприклад, безкоштовно годують відвідувачів, що приїзять до монастирів на буденні та святкові богослужіння з різних міст та областей. Також годують нужденних на протязі кожного дня, та надають різноманітну матеріальну, духовну та психологічну допомогу. На території деяких монастирів знаходяться богадільні, притулки для дітей-сиріт, притулки для дітей з дисфункційних родин, благодійні медичні центри.

Дослідники Дьяченко О.Н., Полесская О.П., Житенев С.Ю. класифікують подорожі релігійної спрямованості за типами:

1) паломницькі, у такі подорожі завжди включається відвідування богослужіння [73, с.35]. Історичний аспект тут теж присутній, але йдеться здебільшого про ті події, які безпосередньо пов'язані з православ'ям у тій чи іншій місцевості: виникнення обителі, життя святих. Насамперед, це поїздки до Святої Землі (Ізраїль) України, Росії, Білорусії, Сербії, Італії, Греції тощо [20, с.19];

2) паломництво із значною часткою туризму – це переважно поїздки до Європи: Німеччини, Франції, Іспанії, Португалії та Північної Америки. Тут є всі ознаки власне паломництва (літургії, молебні, зустрічі зі священниками та парафіянами місцевих храмів) але, крім цього, екскурсивод

розповідь про дохристиянську історію Салонік, відомих не лише проповіддю святого апостола Павла. У Парижі прочани побувають не тільки у Тернового вінця Спасителя в соборі Нотр-Дам де-Парі, а й побачать Ейфелеву вежу, легендарний Монмартр, Єлисейські поля. У США не тільки побувають у храмах і монастирях, але також побачать Ніагарський водоспад та Великий Каньйон [20, с.19];

3) поїздки з переважанням паломницького християнського туризму, хоч і паломницька складова залишається відчутною, наприклад, подорож до Ефіопії. Ефіопська церква – розходиться у догматах із Православною церквою, тому брати участь у спільних богослужіннях канонічно заборонено. Однак це найцікавіша саме з християнської точки зору країна – дивовижний іконопис, стародавні храми, шанування святих[20, с.19].

Статистика туризму враховує людей, тривалість перебування яких на новому місці не перевищує 12 місяців. Якщо людина прожила десь більше року, вона переходить в категорію постійних жителів. Тому паломники які приїждять у відомий православний монастир на тиждень, вважаються туристами.

Що стосується мети поїздки, то на відміну від інших мандрівників (сезонних робітників, мігрантів, військовослужбовців, дипломатів) такі відвідувачі керуються туристичними мотивами.

За рекомендацією ЮНВТО туристичні цілі були об'єднані в декілька блоків. Серед блоків, виділених ЮНВТО, – відпочинок, візити до родичів і друзів, ділові та професійні цілі, лікування тощо. Нас цікавить відвідування святих місць і шанування релігійних святинь.

У релігійному туризмі поїздка в досить віддалене місто або район для шанування святині, участі в релігійних заходах або відвідування музеїв і виставок буде вважатися поїздкою поза межі звичного середовища [73, с.8].

Концепція звичайного середовища існування викликає суперечки у фахівців: яку відстань повинна проїхати людина і як часто відвідувати певні

місця, щоб вважатися туристом. Поняття звичайного середовища відрізняється в різних країнах і може відрізнятися для людей різної мобільності, соціального та майнового статусу, сприйняття світу та мотивації подорожей [73, с.9].

Отже, туристом, що подорожує з релігійними цілями є людина, яка виїжджає за межі звичайного середовища на термін не більше року для відвідування святих місць і центрів релігій. Під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць та релігійних центрів, які знаходяться за межами звичайного для них середовища [73, с.9].

1.2. Класифікація видів релігійного туризму

Традиційно релігійний туризм має два основні різновиди. Це паломницький туризм та екскурсійний туризм релігійної тематики. Різновидом паломницького туризму є духовно-паломницький туризм. Паломницький туризм – це різновид релігійного туризму, що є сукупністю поїздок представників різних релігій з паломницькими цілями [73, с. 9].

Термін «паломництво» походить від слова «пальма»: паломники-християни, які звершували поїздки на Святу Землю до свята «Входу Господня в Єрусалим» привозили звідти пальмову гілку [73, с. 9]. Під час входу Ісуса Христа до Єрусалиму віруючі посипали його шлях гілками пальми. У східнослов'янській православній традиції це свято має ще й другу, народну назву – «Вербна Неділя» [16, с.17]. Така назва виникла з традиції приносити на це свято гілочки верби, замість пальмових, які ростуть лише в країнах з відповідним кліматом.

Однак в різні епохи та в різних регіонах існували різні назви які застосовували до подорожуючих з паломницькою метою. Богомолець – в Україні; мандрівник, шанувальник – в Росії; пілігрим, паломник – на Заході; хаджі – на Сході [33, с. 6].

В сучасній літературі термін «паломництво» означає подорож з релігійною, духовною метою, незалежно куди і хто її здійснює[33, с. 6].

Серед термінів, що належать до релігійного туризму, Христов Т.Т. згадує «духовно-паломницький туризм», але не дає його визначення. Проте вказуючи на мотиви здійснення паломницьких подорожей наведених нижче, їх можна застосувати саме до цього терміну.

Паломництво ми можемо розуміти як подорож людей для відвідування та шанування святих місць. Здійснювати паломництво людей спонукає багато різних мотивів[73, с. 9].

Серед причин для здійснення паломництва можна виділити такі:

- 1) бажання зцілитися від душевних та фізичних недуг;
- 2) бажання помолитися за рідних та близьких;
- 3) бажання отримати благодать через церковні Таїнства (у православ'ї та католицизмі);
- 4) бажання виконати богоугодну роботу;
- 5) бажання сповідатися у гріхах;
- 6) бажання подяки Богові;
- 7) бажання виявити відданість вірі;
- 8) прагнення подвижництва;
- 9) бажання знайти сенс життя [16, с.16].

На думку автора дослідження, «духовно-паломницький туризм» або «паломництво» – це різновид паломницького туризму який передбачає відвідування релігійних об'єктів з метою єднання з Богом, духовно – морального зростання, через молитву, участь у богослужінні та церковних Таїнствах, через що віруюча людина отримує благодать Божу.

Звичайно паломницькі подорожі мають також екскурсійну складову, коли паломники відвідуючи релігійні об'єкти, монастирі, храми, святі джерела, місця подвигів відомих святих, отримують нову, пізнавальну інформацію.

На думку автора дослідження, в таких паломницьких подорожах зустрічаються люди з різним духовним досвідом, хтось із них вже живе духовним життям, хтось тільки придивляється до порогу храму; але всі вони, крім пізнавальної функції поїздки, мають можливість помолитися у відвідуваних місцях, поспілкуватися з духівниками монастирів, попросити молитов за себе, рідних та близьких. Ось такі дії, виносять поняття паломницького туризму на інший рівень сприйняття і дають можливість вирішити якісь свої внутрішні важливі питання. Багато християн з таких поїздок, за свідченням їх самих повертаються іншими.

Якщо паломницька подорож триває кілька днів, то її учасники, відвідуючи в день кілька об'єктів, зазвичай зупиняються на ночівлю в монастирському гостинному будинку чи готелі. Ввечері після прибуття, та вранці перед від'їздом можуть відвідувати монастирські богослужіння. Практично всі монастирі надають безкоштовну ночівлю і харчування на час перебування в обителі.

Така традиція гостинності існує не тільки на території України, але й за кордоном, наприклад, на Кіпрі, в Сербії, Греції, Болгарії, на Святій Землі (Ізраїль) та інших країнах.

Релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості передбачає відвідування релігійних центрів, в яких туристи зможуть побачити релігійні об'єкти: діючі культові пам'ятники, музеї, відвідати богослужіння, взяти участь у хресних ходах та інших релігійних заходах [16, с.16].

Важливо підкреслити, що на сучасному етапі паломництво, на думку деяких авторів (Бабкин А.В., Сенін В.С., Якунин В.Н., Скопа В.А.) є одним з різновидів релігійного туризму.

Наприклад, Бабкин А.В. акцентує увагу на тому, що «релігійний туризм поділяється на два основні різновиди: паломницький туризм і релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості» [4,с.11]. У паломницькому туризмі він виділяє особливий напрямок – духовно-

паломницький туризм, що має вузьку соціально-психологічну базу та географічну спрямованість. Бабкин А.В. підкреслює універсальний характер цього туристичного напрямку та його зв'язок з лікувально-оздоровчим туризмом.

На думку Сенина В.С. таке співвідношення досить умовне і можливе за наявності в паломницькій подорожі відвідування святих джерел, але самі люди, які здійснюють такі подорожі, не розглядають святе місце як курорт. Сенин В.С. зазначає, що «релігійний туризм має три форми: паломництво, екскурсійні тури з релігійної тематики та спеціалізовані тури, в яких об'єднуються паломники та екскурсанти»[58].

Заслуговує уваги погляд Якуніна В.Н., який виділяє такі різновиди релігійного туризму як, «паломницький туризм (туризм по місцях перебування релігійних святинь), релігійний туризм екскурсійної спрямованості, науковий туризм релігійної тематики (з релігієзнавчими цілями)» [79]. Можна припустити, що ця думка більшою мірою поділяє людей за цілями, які вони хочуть досягти у подорожі.

Мартянова Е.Г. вважає, що релігійний туризм має багато рис світського характеру, в ньому робиться акцент на відвідуванні об'єктів культурно-історичної та релігійної спадщини (пам'ятні місця, релігійні святині, архітектурні ансамблі тощо), перш за все, з культурно-пізнавальною метою та для залучення до духовних цінностей. Такі поїздки можуть відбуватися всією сім'єю в будь-яку пору року, незалежно від церковних та релігійних свят [36, с.125].

Якунин В.М. підкреслює, що для туристів зі світськими цілями (отримання естетичного задоволення, знайомство з унікальними пам'ятками старовинної архітектури, настінним живописом, іконописом, знайомство з релігійною культурою) – пропонуються екскурсійні тури релігійної тематики[79]. Тому особлива увага приділяється екскурсіям, які мають

виконувати такі функції як організація культурного дозвілля, розширення культурного кругозору, освітня функція[79].

Науковий туризм з релігієзнавчими цілями багато в чому схожий на релігійний туризм. У ньому наголошується на науковому дослідженні релігійної спадщини, наприклад, знайдених під час археологічних розкопок предметів культури [36, с.125-126]. Головним у цьому виді туризму виступає задоволення наукових цілей дослідження. Результат – наукові статті, монографії, фільми, виступи на конференціях, створення товариств з охорони культурної спадщини тощо. Ця вузькоспеціалізована світська галузь релігійного туризму, орієнтована на обмежене коло людей, дослідників, вчених, «часто має самостійний характер», таку діяльність складно піддати моніторингу[36, с.125-126].

Паломництво на основі класифікації Якунина В.Н. можна охарактеризувати як діяльність, що носить суто релігійний характер. Визначальним чинником є віросповідання паломника. Цілі та діяльність паломництва характеризують участь у богослужінні та церковних Таїнствах, шанування ікон, мощів святих, відвідування святих джерел, вивчення житій святих, історії та значення свят, церковної історії та історії відвідуваних монастирів, храмів тощо. Це призводить до того, що в сучасному паломництві виділяють духовно-моральну та освітню функції (Баранова О.М., Шульчева О.Б.). «Головне – відправлення релігійних потреб та задоволення релігійних потреб»[36, с.127]. Місця відвідування в паломницькій поїздці мають релігійне значення, визначаються віровченням, релігійною культурою.

Складність визначення терміну «паломництво» в сучасній науці полягає в прагненні дослідників дотримати світську об'єктивність, «поза конфесійну об'єктивність» [59] зберегти культурну, релігійну самобутність феномена паломництва під час вписування його в сучасні реалії суспільства глобалізму, «туристичного бізнесу» [59].

Але, як зазначає Силантьєва М.В., це не вберігає дослідників від того, що вони на практиці «виявляються залежними від конфесійно-орієнтованих ідеологем»[59]. На дослідників впливають західні дослідницькі моделі, які в основі мають конфесійну приналежність. Наприклад, протестантську – лютеранську модель, у якій туризм включає у собі всі види подорожей (зокрема, подорожей святими місцями з релігійними цілями) [59]. Цю залежність Силантьєва М.В. бачить у поглядах професора філософії Ольги Курило (Європейський університет Віадрина, Німеччина). Або католицьку модель – для представників Управління пастирської турботи про туризм, спорт та відпочинок італійської Єпископальної конференції де важливим є зведення на сучасному етапі понять «пілігрим» (мандрівник, подорожуючий) та «католицьке паломництво», впровадження класичного паломництва в сферу туристичної індустрії. Завдяки чому виникають такі поняття як «допитливий християнин-католик», «активний християнин-католик», «подорож персоналізованим маршрутом», створюються тури мандрівників для християнської молоді – пішохідні, велосипедні, на конях, на автобудинках тощо. На думку Силантьєвой М.В. з'явилася секулярна модель інтерпретації паломництва [59].

На співвідношення понять «туризм» та «паломництво» існує й інший погляд, запропонований Силантьєвой М. В: «визначення туризму як виду діяльності ні в чому не поступається з поняттям та суттю паломництва. Спираючись на наукове визначення паломництва і релігійних турів, можна сказати, що воно більше відноситься до туризму, ніж до духовної діяльності людини, на підставі чого можна сміливо говорити про паломництво як про тур [59].

Велике значення в паломництві відіграє унікальний релігійний досвід паломника, який складно піддати моніторингу, формальній класифікації. У рамках цього розуміння паломництва ми маємо саме релігійний феномен, який має схожі зовнішні ознаки дій, але й особистий духовний досвід

прилучення до сфери сакрального, тимчасовий перехід з світської сфери у сферу священного. Силантьєва М.В. вважає, що прагнення знайти чітку межу між двома видами подорожей, – світськими і релігійними, – вимагає визнати, що вони різняться не за цілями (турист також може виражати шанування святинь), не за способом (турист може вшановувати святині як віруюча людина; паломник у деяких випадках – формально, «порожньо») відвідування святих місць, а за його надцілями. Надцілі в релігійному паломництві: «очищення душі, набуття благодаті, наближення до Бога, єднання з Ним».Ці цілі можуть бути досягнуті й туристами в рамках здійснення ними релігійного туризму. Оскільки цьому сприяє націленість туриста на естетичне сприйняття священних об'єктів, в результаті змінюються «модуси сприйняття навколишнього світу»[59].

Характерними рисами паломництва є опора на участь у релігійному обряді та соціокультурні традиції різних країн та народів. Структура паломництва включає чотири елементи: підготовка до подорожі, пересування до святого місця, здійснення релігійних дій (участь у богослужіннях, таїнствах, молитва у святинь про себе, рідних та близьких) біля святині, повернення на батьківщину[4, с.17].

Христов Т.Т. підкреслює, що паломництво передбачає певне ставлення людини до дійсності. Психологічні особливості паломників дуже різноманітні. Паломник у більшості випадків – глибоко релігійна людина зі сформованою системою цінностей. Він готовий на час поступитися звичним способом життя: задоволеннями, харчуванням – для досягнення своїх духовних та моральних цілей. Ідея паломництва передбачає дії за умов певних труднощів, добровільно взяті на себе зобов'язання бути в цих умовах. Це символізує готовність людини пожертвувати тимчасовим, матеріальним, заради вічного, духовного. У християнстві, буддизмі, індуїзмі та інших релігіях набуло розвитку піше паломництво, особливо за вже існуючими маршрутами [73, с.9-10].

Можна виділити різні види паломництва:

- 1) за кількістю учасників та сімейною ознакою розрізняють: індивідуальне, сімейне та групове паломництво;
- 2) за тривалістю паломництво може бути тривалим та коротким. Раніше паломництвом вважалася подорож понад 10 днів;
- 3) залежно від того, в якій країні знаходяться релігійні об'єкти, існують поїздки внутрішні та зарубіжні.

Паломники зазвичай висувають набагато менше вимог до рівня та якості обслуговування, харчування, розміщення. Вони зупиняються на ночівлю у келіях монастирів, у наметових містечках, можуть ночувати у храмах на підлозі або прямо на вулиці. Вибір їжі зазвичай невеликий і вона скромніша. У християнських країнах під час постів їжа пісна, в Індії вегетаріанська.

Паломництво пов'язано з відвідуванням певних святих місць. Це можуть бути монастирі, храми, природні об'єкти – гори, річки, озера, гаї, печери. Часто паломництва бувають приуроченими до певних свят. Скажімо, у християнстві паломництво до того чи іншого храму чи монастиря може бути приурочено до дня святкування місцевого шанованого святого.

У Ватикан збирається багато паломників послухати пасхальну проповідь папи римського [73, с.11-12]. У православ'ї таких прикладів теж достатньо, наприклад, шанування святителя Спиридона Тримифунтського на острові Корфу. Мешканці Корфу глибоко релігійні і святитель Спиридон вважається покровителем острова, його шанування на Корфу відбувається чотири рази на рік. До інших свят, що привертають велику кількість відвідувачів відносять:

- 1) на свято Входу Господнього до Єрусалиму (об 11:00 ранку). В пам'ять про порятунок острова від чуми в 1629 р. Літанія починається в церкві Ваїй, об 11:00 ранку і слідує стежкою, на якій колись стояла стіна міста, з якої святий вигнав смертельну хворобу. Літанія проводиться кожен

рік з 1630 р. У ході беруть участь усі вісімнадцять філармонічних оркестрів міста;

2) у Страсну Суботу (о 9:00 ранку). Літанія звершується з XVI ст. Мешканці Корфу вірять, що за втручання святого Спиридона острів уникнув мору від голоду. У гавань міста прибули кілька кораблів, які перевозили пшеницю, що мали спочатку інший пункт призначення;

3) 11 серпня (об 11:00 ранку). На згадку облоги острова турками. За переказами святий Спиридон, прийнявши образ ченця очолював легіон ангелів та переслідував ворогів;

4) у першу неділю листопада (об 11:00 ранку). Ця хресна хода присвячена порятунку острова від спалаху холери, яка відступила завдяки черговому втручання святого Спиридона. Перша літанія відбулася 1673 р. за венеціанського уряду на острові [51, с.43-44].

Релігійний туризм та його різновиди представлені різними формами. За особливостями організації поїздок релігійний туризм може бути організованим та неорганізованим.

Деякі категорії туристів віддають перевагу організованим поїздкам. Вони точно регламентовані і зазвичай здійснюються за умов попередньої оплати. Продавець і клієнт заздалегідь обговорюють маршрут поїздки, терміни перебування, набір послуг (повний пакет або лише ряд послуг)[73, с.14-15].

При неорганізованих поїздках туристи не звертаються за допомогою фірм-посередників, які реалізують свій туристичний продукт. Вони планують тасамостійно здійснюють свою подорож. Неорганізовані поїздки мають велику перевагу в тому, що мандрівник не прив'язаний до певної програми заходів і може спонтанно коригувати свій маршрут залежно від внутрішніх та зовнішніх обставин.

Залежно від кількості учасників, тури поділяються на індивідуальні та групові. Кількість учасників індивідуального туру 1-5 осіб, групового від 6 та

більше. Деякі туристичні фірми вважають груповою подорож, до якої відправляються 2 особи та більше. Приватним випадком індивідуального туру може бути поїздка однієї людини. Часто це можна спостерігати в паломницьких поїздках, які на відміну від екскурсійних можуть тривати кілька місяців. Людина має бажання усамітнитися для молитви, роздумів про свої внутрішні проблеми, складні життєві обставини і вирушає в паломницьку подорож до монастиря або інше місце.

В залежності від тривалості поїздки бувають, одноденні та багатоденні. Одноденні поїздки можна розділити на триваючі: менше 3 годин, 3-5 годин, 6-8 годин, 9-11 годин, більше 12 годин. Подорожі з ночівлею бувають тривалістю 1-3, 4-7, 8-28, 29-91, 92-365 ночей [73, с.15].

Релігійний туризм може бути різних типів залежно від територіальних особливостей країн. Якщо паломники чи екскурсанти подорожують в межах своєї країни, то це – внутрішній туризм. До в'їзного туризму відносяться відвідування тієї чи іншої країни громадянами інших держав. Виїзний туризм є відбуття громадян відповідної країни в туристську поїздку по інших країнах [73, с.16].

Поєднання цих типів призводять до формування категорій туризму. Так, подорожуючи територією країни її громадяни, а також відвідувачі з інших країн (тобто внутрішній та в'їзний туризм) називають туризмом в межах країни. Усю сукупність поїздок екскурсантів і паломників будь-якої країни як у її межах такі в інших країнах (внутрішній і виїзний туризм) визначають поняттям національний туризм. В'їзний та виїзний релігійний туризм поряд з іншими видами туризму входить до поняття «міжнародний туризм» [73, с.16].

1.3. Еволюція розвитку релігійного туризму

Протягом перших віків існування християнства, паломництво не набуло широкого поширення. Це було пов'язане з тим, що християнство було забороненою релігією і переслідувалося. Лише з 313 р. після указу (Міланського Едикту) імператора Костянтина Великого (306-337) християнство було визнано як офіційна державна релігія, після чого ситуація змінилась. Спочатку відбувалися мандрівки до Святої Землі, з III ст. збільшилась кількість осіб мандруючих до гробів мучеників, а з V ст. до сповідників Господа Ісуса Христа[73, с.9].

Важливу роль у розвитку паломницьких рухів, була подорож цариці Олени до Святої Землі, після того, як її стараннями було знайдено Древо Хреста Господнього. Завершивши паломництво в досить похилому віці, (цариці Олені було тоді 80 років) вона привезла грамоту від свого сина Костянтина Великого до єпископа Граду Єрусалиму Макарія, про намір побудувати храм на місці Хресних страждань Спасителя[70]. Поряд з царицею Оленою, імператор Костянтин розпочав будівництво церков в Віфлеємі, Хевроні, Єрусалимі. Все це, сприяло звернути увагу на святі місця, що мали зв'язок з євангельськими подіями.

З середини II ст. завдяки релігійним та інтелектуальним почуттям розпочались дослідження текстів Святого Письма. Відомі до сьогодні дослідники, Вчителі Церкви: Климент Олександрійський, Ориген, Тертуліан, Лактанцій, Феодорит Кірський та багато інших, окрім дослідження Святого Письма, стали авторами багатьох творів, теологічного, апологетичного, філософського змісту. Багато з них були не тільки творцями текстів, але й очолювали богословські школи, наприклад, вище зазначений Климент Олександрійський очолював Олександрійську богословську школу до Оригена. Тобто така діяльність сприяла не лише розвитку науки того часу, але й була, – древньою формою освітнього, або наукового туризму.

Блаженний Ієронім Стридонський (347-419/420 рр.) переклав текст Святого Письма латинською мовою, а його активна наукова діяльність у Римі, спонукала римську аристократію до подорожей на Святу Землю[24].

В середньовіччі велику роль відіграли ікони, з якими теж були пов'язані паломницькі рухи [73, с.9]. Окремий історичний період цих рухів починається з часу зібрання Сьомого Вселенського собору (787 р.) на якому було встановлено шанування ікон та правильне до них відношення. Але й після цього собору, дії іконоборців, які знищували та зафарбовували ікони, відновились. Іконоборська єресь припинилася лише після 843 р. [51, с.42].

Слід зазначити, що паломництво до святих ікон існує і сьогодні. Серед ікон до яких спрямовуються потоки паломників, є кілька таких, які збереглися саме з періоду іконоборства. Часто рятуючи такі ікони від знищення, їх пускали по морю і деякі з них знайшли ченці в інших країнах [52, с.85].

Один з перших з відомих путівників до Святої Землі – Бордоський (333 р.) – з'явився також на початку християнського паломництва як забезпечення інформаційних потреб паломників, що свідчить про наявність вже на ранніх етапах досить стійкої традиції паломництва християн до Святої Землі, а контингент читачів путівника можна охарактеризувати як такий, що належали до високого соціального стану, оскільки могли скористатися путівником (як відомо, видання в той час коштували дорого, а освіченість була привілеєм певних верст населення) [33, с.7].

Вважається, що одне з перших паломництв з Київської Русі здійснила княгині Ольги до Константинополя для здійснення Таїнства Хрещення. Так про це пишуть дослідники: «Усім членам численної делегації було сповіщено про довгоочікувану радісну подію – хрещення їхньої княгині Ольги. Хрещений батько сам імператор Костянтин Багрянородний, а Таїнство звершив патріарх Феофілакт(933-956 рр.).Хрещення відбувалося за великого збігу народу в головному соборі Константинополя [41, с.89].

За князя Володимира паломництво на Афон здійснив преподобний Антоній Києво-Печерський, майбутній засновник Києво-Печерської Лаври. Відомо що він відвідав обитель Богородиці на Афоні, що називалась «Ксилургу», а також монастир «Есфігмен», та вірогідно й інші обителі. У 1062 р. ігумен Варлаам здійснив перше паломництво на Святу Землю. На початку XII століття ігумен Данило двічі відвідав і описав Святу Землю. У 1389-1391 рр. диякон Ігнатій здійснив паломництво в Єрусалим і зробив опис храмів, монастирів та інших святинь.

Розквіт паломництва настав у ХХ ст. У 1857 р. встановлені рейси пароплавів від Одеси до Яффи. У 1882 р. великий князь Володимир Олександрович створив Імператорське Православне Палестинське товариство надання допомоги паломникам подорожуючим на Святу землю.

З 1893 р. у Росії стали продаватися «паломницькі книжки» зі зниженим на 35% тарифом на проїзд залізницями. На початку ХХ ст. в Дівеево, де знаходяться мощі преподобного Серафима Саровського, щодня прибували 3 тисячі паломників. Одним з основних центрів паломництва стала Трійце-Сергієва Лавра, до якої щодня приїжджали для молитви до 5 тисяч паломників. Паломництво грало і грає важливу роль у житті суспільства[16, с.30].

Спочатку в паломницьку подорож вирушали спонтанно і поодиночі. Згодом паломники починають об'єднуються в групи, що робить мандрівки безпечнішими. Наприкінці доби середньовіччя інтерес до далеких мандрівок зменшується, натомість християни відвідують релігійні святині місцевого значення. Змінюється також і характер паломництва. У паломництві з'являються різні розваги та пригоди. В наш час паломництво набуває світських форм туристичної галузі, з'являється і набуває розвитку так званий «релігійний туризм» [31, с.60-64].

Автор дослідження вважає, що набуття таких зовнішніх «світських форм» на які вказує Христов Т.Т, пов'язане з технологічним розквітом

світової транспортної системи, що змінило не лише способи пересування паломників до святих місць, а й взагалі транспортну галузь та ритм життя більшої частини людства. Та попри все, прибуваючи в те чи інше місце релігійного шанування, багато паломників намагаються як і перші християни звершити певний подвиг, пересуваючись пішки між релігійними об'єктами, або прийняти участь у багатокілометрових хресних ходах тощо.

Дослідниці Любіцева О.О. та Романчук С. П. вважають паломництво предтечею туризму. Існує думка, що історично саме розмах паломництва обумовив практику організації подорожей, розвиток інфраструктури з обслуговування потреб подорожуючих. Релігійний туризм виник значно пізніше. Можна з впевненістю стверджувати, що своїм виникненням він завдячує зростанню культурного рівня населення економічно розвинених країн на етапі індустріалізації, певним зрушенням в соціальній структурі суспільства, що дозволило подорожувати більшій частині населення і одними з перших об'єктів, які викликали цікавість та бажання особисто їх відвідати, стали сакральні об'єкти[33, с.3-4]. Спільними в релігійному туризмі та паломництві є інфраструктура та сакральні об'єкти. Відмінним є мотивація звершення подорожі та її мета, з яких формуються організаційні засади та змістовне наповнення програми подорожі[33, с.3].

Дослідник паломницької сфери Калужникова Е.А. підкреслює, що у різних релігійних культурах паломництво, що здійснюється в «сакральному» хронотопі, є чітко розробленим ритуалом, що включає певну цілеспрямовану установку (спілкування з Богом через молитву, участь у сакральних заходах та шанування святинь), ціннісно-нормативний зміст, а також спосіб вираження («комплекс символічних мов і стійку композицію») [26, с.5].

Незважаючи на виділення єдиних типових рис, характерних для паломництва різних релігійних культур, слід зазначити, що християнське паломництво (особливо в православній традиції) має особливий зміст, оскільки розглядається в контексті феномена мандрівки (поряд із юродством

та чернецтвом). Як зазначалося раніше, у сучасній православній традиції – паломництво виконує низку важливих функцій: духовно-просвітницьку, освітню, соціальну, функції благодійної та місіонерської діяльності [23, с.8].

Проте багато традиційних конфесій зараз знаходяться в непростій ситуації адаптації до умов інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство породжує нові екзистенційні ризики, пов'язані з трансформацією традиційної культури та їх багатовікових моральних імперативів. Наприклад, екзистенційні проблеми особистості (смерть, свобода / несвобода та ін.), що вирішувались раніше у контексті традиційної релігійності, переносяться у нову форму буття: віртуальнощо [5, с.26].

В доповнення вищевказаної думки, автор дослідження підкреслює, що більш глибокою проблемою є те, що опираючись тільки на віртуальне буття, проблеми не можуть бути вирішені без живої участі людини в сакральному житті певної конфесії.

Нова релігійність інформаційного суспільства будується на зміщенні кордонів мирського та сакрального: часто те, що вважалося буденним, – може сакралізуватися, а те, що вважалося святим, – десакралізується. Цей процес до певної міри зачіпає і паломницьку традицію. Звичайно, до ризику підміни понять більш схильні ті, хто не має досвіду релігійного життя.

У сучасному світі десакралізація паломництва може виникати не лише внаслідок суб'єктивних причин: як у тому випадку, коли паломник надмірно зосереджується на зовнішніх ознаках шляху або втрачає мотивацію здійснення паломницького подвигу. Десакралізація мандрівно-паломницької традиції в інформаційному суспільстві обумовлюється, насамперед, об'єктивними глобальними причинами, однією з яких стає оформлення нового типу простору – віртуального. Зрозуміло, що поняття віртуального простору набагато ширше, ніж уявлення про продукцію електронних технологій. Тут мається на увазі розуміння віртуального простору як моделі штучної електронної реальності, у межах якої здійснюється якісно новий вид

просторового переміщення. Так, можна відвідати різні релігійні центри, не виходячи з дому: розроблені віртуальні екскурсії храмами, соборами, мечетями (наприклад, собором св. Петра в Римі, мечетями Стамбула та ін.), знято фільми про всі головні святині світових релігій з докладним описом паломницького ритуалу. Іншою об'єктивною причиною десакралізації паломництва став факт зміни його статусу. Сучасне глобальне суспільство не можливе без подорожі. Висока мобільність сучасної людини – це вимога нових цивілізаційних умов, що позначилася на становленні феномена туризму. Висока популярність туризму в сучасному інформаційному суспільстві пояснюється тим, що сам туризм є «інформаційно насиченою діяльністю, що майже повністю залежить від зображень, описів, засобів комунікацій та передачі інформації»[14], а туристична індустрія, таким чином, виробляє не просто один із продуктів сфери послуг а особливий тип соціальної реальності, глибоко інтегрованої з віртуальною реальністю[15].

На думку Житенева С.Ю. у суспільстві паломництво розглядається у межах релігійного туризму, як один із видів цього напряму туристичної діяльності поруч із екскурсійним туризмом релігійної тематики. Подібне зрівняння паломництва, що має глибокий духовний зміст, із звичайним туристським продуктом повністю змінює сприйняття паломницької традиції сучасною людиною. Дослідник паломницької сфери Силантьєва М.В. вважає [59, с.150], що «релігійний зміст паломництва як шанування святинь виявився в наш час серйозно «розмитим» і майже витісненим «туристичними інтерпретаціями» подорожі до святинь з культурно-пізнавальними та естетичними цілями»[21, с.7-8]. Силантьєва М.В., та Житенев С.Ю. категорично диференціюють та навіть протиставляють ці два види: релігійний туризм та релігійне паломництво. Так, для Силантьєвої М.В. основою такого поділу стає наявність вертикального переміщення (трансконденції), звернення до Бога, що доповнює горизонтальне, просторове переміщення у паломництві [59, с.154].

Також необхідно зазначити, що спроба провести таку чітку демаркаційну лінію вкрай складна, оскільки крім паломництва та пізнавального туризму релігійної спрямованості з'являється дуже багато проміжних різновидів існування яких визначається специфікою нової релігійності. Так, дослідник Калужникова Е.А. вказує на «світське паломництво»[26], яке ґрунтується на світських ритуалах, що мають суспільно-культурне, політичне значення, а також значення для різних субкультур (молодіжних, професійних тощо) [59,с.157]. Проте окрім «світського паломництва» зараз оформляється і активно розвивається ще один вид туристичної діяльності, який визначається новим типом релігійної свідомості [21, с.50].

Відмінною особливістю нового виду релігійного туризму стає інтерес індивіда до нетрадиційної (неорганічної) його культури релігії. При цьому очевидно, що під поняття «нетрадиційні/неорганічні» релігії потрапляють як новітні релігійні рухи, так і різноманітні давні релігійні культури, які сприймаються як екзотика. В умовах постсекулярної релігійності спостерігається не просто прагнення познайомитися зі сторонньою релігією, але претензія на прилучення до неї через відвідання культових місць та звершення ритуальних практик.

Широке, але поверхове знайомство з різними релігійними культурами за допомогою засобів масової інформації та комунікації, творів масової культури та подорожі в екзотичні країни призвело до трансформації релігійних потреб. Релігійні уявлення сучасної людини не мають цілісності і системності, найчастіше, вони будуються на активній міфотворчості. Сучасні люди, писав Елиаде М., «завалені купою магіко-релігійних уявлень, спотворених до карикатурного стану, тому й погано впізнаних...»[75, с.128].

В основному в рамках нового виду туризму просуваються поїздки з метою освоєння різних духовних практик (наприклад, цигун, йоги, різноманітних медитацій, шаманських технік тощо), а також відвідування так

званих «місць сили» (особливих зон, що «впливають на енергетику живих істот»). Серед вищеназваних практик та напрямів, які можуть перетинатись с релігійним туризмом, є ті, які можуть нашкодити як у душевному так і у фізичному відношенні. За приклад візьмемо досить всім відому йогу. Стосовно йоги є думка, – якщо людина виконує тільки фізичні вправи, не зачіпаючи релігійної складової, то такі заняття не нашкодять. Але тут майже завжди використовуються різноманітні дихальні практики, до безпечного використання яких, такі відомі спеціалісти з йоги як, GopiKrishna, SwamiPrabhananda, Hans-UlrichRieker відносяться з великим сумнівом, та попереджують, що ці дихальні вправи можуть виявитися дуже небезпечними.

На думку дослідника Столярова «у нових напрямках релігійного туризму основний акцент робиться не тільки на релігійну складову, але на й отримання лікувального ефекту (що пояснюється пріоритетом вітальних цінностей у суспільстві)» Це зближує цей вид релігійного туризму з лікувально-оздоровчим та спортивним туризмом [64]. На думку деяких дослідників саме ці види релігійного туризму стають небезпечним чинником дискредитації традиційних культур. Як приклад можна згадати організацію йога-турів на Соловкахтощо[64]. Між дослідниками релігійного туризму та паломництва існують певні термінологічні розбіжності, так, наприклад, Федорова М.В. (а за нею і деякі інші) не згодна з автором книги «Релігійний туризм» Христов Т.Т., вважати висвітлений новий вид туристської діяльності різновидом паломництва і називати його «духовно-паломницьким»[73, с.12]. На її погляд, у цих поїздках найчастіше спостерігається лише поверхове знайомство з релігійною традицією. Існує також ще одна назва для цього виду туризму, що активно використовується компаніями, які організують подібний відпочинок – «езотеричний туризм». Федорова М.В. зауважує, що ця назва також не відображає суті явища, що вивчається (адже, езотеризм – це вчення, що дозволяють судити про істину тільки посвяченим), оскільки даний вид туризму носить масовий характер. Федорова М.В. пропонує назву

«релігійно-симуляційний туризм» [69], та зазначає, що це поняття також не позбавлене недоліків, втім, характерне для всіх феноменів релігійного життя. Його запровадження може спричинити критику, засновану на невизначеності дефініцій «релігійний» і «симуляційний».

Однак є й деякі переваги використання даного поняття: по-перше, воно дозволяє повністю дистанціюватися від поняття паломництва; по-друге, стає можливим класифікувати значну частину поїздок із псевдо релігійними, езотеричними і навіть діловими цілями. Так, до цієї категорії туризму можна віднести подорожі представників східних культур до традиційних християнських паломницьких центрів і деякі заходи молодіжних субкультур («хіпі-турне» тощо), та навіть деякі виїзні семінари компаній, що займаються мережевим маркетингом. Таким чином, ми бачимо, що в умовах сучасного суспільства та нової релігійності що ним породжується, формуються якісно нові види релігійних подорожей («світське паломництво», «релігійно-симуляційний туризм»), які можуть вільно трансформуватися і зрощуватися один з одним [68]. Силантьєва М.В. підкреслює, що на даний момент немає однозначної точки зору про місце паломництва у туристичній діяльності і чи можна однозначно вписати таке явище як паломництво в рамках туризму.

Паломництво, яке спочатку виникло як релігійний феномен, у сучасній епосі в контексті процесів секуляризації, що відбуваються, стає соціокультурним феноменом. Паломництво зближується, адаптується до потреб світського туризму. Воно, як і інші релігійні феномени, почало реалізовуватися в мирському житті, змінило своє сакральне значення, зазнавши дешифрування, ставши для більшості людей виявом інтересу до релігії, релігійних об'єктів, святинь вже з культурних позицій, тобто розмиваються межі між суто релігійною дією та мирськими (світськими) справами [59].

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ

2.1. Зарубіжний досвід здійснення релігійного туризму

Позитивна динаміка розвитку зарубіжного релігійного (зокрема паломницького) туризму, що спостерігається останніми роками підтверджує його релігійну, економічну та туристичну значимість [81, с.326]. Незважаючи на те, що зарубіжний досвід не є універсальним зразком для розвитку вітчизняного туризму, певні досягнення зарубіжного туризму можуть бути запроваджені в системі національного туризму. Знайомство з накопиченими знаннями та досвідом зарубіжних країн можуть бути корисними в прогностичних цілях, для зосередження зусиль вирішення базових проблем вітчизняного туризму [3].

Паломницький туризм є релігійним феноменом, який існує досі в усіх основних релігіях світу. Цей вид подорожей є частиною глобальної релігійної історії [83]. Для прикладу, оглядово розглянемо паломницьку традицію християнства, ісламу та буддизму.

Християнство є найчисельнішою за кількістю віруючих релігія у світі, що налічує близько 2 млрд осіб (майже кожен четвертий мешканець Землі є християнином). Християнство включає два основних напрями: Православна церква (Східна церква) та Католицька церква (Західна церква). Сюди також відносяться три гілки традиційного протестантизму, які виникли в XVI ст. відділившись від Римо-католицької церкви. В цих трьох гілках також збереглася паломницька традиція, хоча і менш виражена чим в попередніх. Серед протестантів та римо-католиків існує певний відсоток тих, хто цікавиться православ'ям, та звершує подорожі до християнських святинь, які є історично спільними цих гілок до 1054 року – дати відокремлення західної церкви, та утворення з неї Римо-католицької.

Серед основних мотивів паломництва виділяють: бажання помолитися перед чудотворною іконою та нетлінними мощами, виконати богоугодні роботи, зробити пожертву, приступити до церковних Таїнств, вилікуватись від хвороби, виконати обітницю. [16, с.25].

До об'єктів відвідин православних паломників відносять : приходський храм, монастир, нетлінні мощі, святі джерела, ікони, місця де відбувались дива.Об'єктами до яких здійснюється паломництва та які виступають місцями прийому паломників, в основному є – монастирі. Упрактиці паломницького туризму прийнято класифікацію монастирів за такими ознаками:

- 1) за країною;
- 2) за складом несучих чернечі обітниці (чоловічі або жіночі монастирі);
- 3) за віком монастиря.

Слід виділити деякі особливості прийому паломників у монастирях:

- 1) монастирі, які приймають паломників лише за попередньою домовленістю чи благословінням настоятеля;
- 2) монастирі, які приймають паломників на обмежений час або на необмежений час проживання;
- 3) монастирі, що надають можливість проживання з харчуванням або що не надають такої можливості;
- 4) монастирі, які приймають лише чоловіків або паломників обох статей;
- 5) монастирі, які стягують плату за надання проживання та харчування або не стягують плату;
- 6) монастирі, на території яких розташовані музеї, бібліотеки або не мають таких об'єктів;

7) монастирі, на території яких організовано православні недільні школи, єпархіальні училища, дитячі притулки, богадільні або такі, що не мають цих соціальних об'єктів[16, с.30-32].

Найвідомішими центрами християнства які відвідують паломники є Єрусалим, Віфлеєм, Назарет, Віфанія, Афон, Кіпр та Лаври в різних країнах.

На території держави Ізраїль розташовані: Віфлеєм, що знаходиться в кількох кілометрах на південь від Єрусалима, Віфанія – на схід. Назарет знаходиться в 100 км на північ від Єрусалиму, неподалік від знаменитого Галілейського моря. Паломники, що прибувають на Святу Землю, спочатку прямують до Віфлеєма, де відвідують храм Різдва Христового. У стіні храму влаштована ніша, викладена мармуром, в якій знаходяться ясла, де лежало Богонемовля Ісус Христос. У Віфанії для відвідування туристів відкриті фундамент будинку та надгробна плита могили Лазаря, якого воскресив Ісус Христос[16, с.34].

Шановані для християн місця є також в мусульманських країнах, наприклад, в Туреччині – це храм Святої Софії (VI ст.), церква святих Сергія і Вакха (VI ст.), церква святої Ірини (IV ст.), церква Влахернської Богородиці (V ст.), в якій зберігалася риза та пояс Пресвятої Богородиці, церква великомученика Георгія (XVIII ст.) тощо. В Єгипті також є місця пов'язані з Священною Історією, це Гора Синай, монастир святої Катерини [11] та інші.

Благодійницька чернеча традиція існує вже декілька століть, вона перетинається з паломницькою традицією. У XIX ст. в церковних колах у зв'язку з розвитком народницьких ідеалів виникла ідея «живого чернецтва», яка передбачала не лише найсуворіше дотримання чернечих уставів святого Сави Освяченого та преподобного Феодора Студита, а й практичне служіння людству, що страждає. Ідея живого чернецтва знайшла відгук як у представників духовенства, чернецтва, церковної інтелігенції, так і у віруючих, які прийняли рішення чернечого постригу, чому є чимало прикладів.

Велику благодійницьку роботу проводили монастирі, здійснюючи місію милосердя та просвітництва. Серед них Свято-Покровський монастир у Києві, Переяславський Феодоровський жіночий монастир Володимирської єпархії, Печенгський чоловічий монастир Архангельської губернії, Києво-Печерська Лавра та багато інших монастирів [78].

Релігійний туризм мусульман має яскраво виражену паломницьку складову. Для кожного мусульманина необхідно хоча б раз у житті здійснити паломництво (хадж) у священні міста Мекку і Медину. Характерна риса збільшення чисельності паломників мусульман саме під час хаджу, який буває раз на рік, причому змінюється залежно від місячного календаря.

Ці міста дозволяється відвідувати лише мусульманам, що обмежує екскурсійну складову, оскільки представники інших релігій не можуть відвідати головні святині ісламу. Іслам є наймолодшою релігією з існуючих трьох конфесій. В ісламі сунітського напрямку, якого дотримується більшість мусульман, відсутній культ святих.

Відсутність культу святих, чудотворних ікон, монастирів – все це призводить до того, що в ісламі значно менше, ніж у християнстві, священних місць, які приваблюють туристів-паломників. Іслам зародився у VII столітті н.е. у Західній Аравії серед арабів. Найважливішою заповіддю є хадж. Паломництво відбувається у строго певний час – на місяцьзуль-хіджа, четвертий після рамадану [16, с.38].

В ісламі найбільшими святами вважаються два свята: Ідаль-Фітр– свято розговіння після суворого посту на місяць рамадан. І свято Ід аль-Адха (Курбан байрам) – це свято жертвопринесення, яке відбувається під час хаджу [16, с.39].

Все зазначалося раніше, що паломництвом в ісламі вважається відвідування двох священних міст – Мекки та Медині, що знаходяться в Саудівській Аравії. Ці паломництва поділяються на 2 категорії: хадж (велике паломництво) та умра (мале паломництво).

Паломництво до Медини зазвичай поєднують з паломництвом до Мекки. Між Меккою та Мединою відстань у 300 км. Цей шлях паломники зазвичай долають літаком або автомобілем. Мечеть у Медині менше, ніж у Мецці [16, с. 40-41]. Окрім паломницьких центрів у Мецці і Медині, паломники відвідують інші релігійні об'єкти в інших країнах світу [16, с.41].

Паломництво в Мекку вважається «хаджем», якщо воно закінчилося у свято Ід аль-Адха (Курбан-байрам) і людина здійснила всі необхідні ритуали протягом 10 днів. Паломництво, менш тривале за термінами і яке закінчилося в інший день, називається «умра».

Під час хаджу мусульманам необхідно виконати 4 умови:

- 1) вдягнутися в біле вбрання – ихрам;
- 2) здійснити обхід навколо Кааби (таваф);
- 3) здійснити стан у долині Арафат (вукуф);
- 4) знову зробити обхід навколо Кааби після повернення з долини Арафат [16, с.42].

Досить часто з паломництвом у Мекку прийнято поєднувати відвідування могили пророка Мухаммеда в Медині. Іноді на довершення хаджу відбувається подорож паломників до Єрусалиму на гору пророків [16, с.43].

Традиції буддійського паломництва сягають часу життя самого Будди. Згідно з канонем Трипітака, Будда заповідав своїм послідовникам відвідувати місця, де він народився (Лумбіні, Непал), отримав просвітлення (Бодхгая, штат Біхар, Індія), прочитав свою першу проповідь (Сарнатх, біля м. Варакасі, штат Уттар Прадеш, Індія) та пішов із цього світу (Кушинагара, біля м. Горакхпур, штат Уттар Прадеш, Індія).

У V, VI, VIII ст. здійснювалися паломництва китайських ченців буддистів до Індії. Ченці прямували двома маршрутами. Перший, «північний», маршрут пролягав Великим шовковим шляхом через

Афганістан і Пакистан. Другий маршрут – через Південне Китайське море, Бенгальська затока.

Тіло Будди після його земного життя було спалене, останки розділені на вісім частин та поміщені у ступи. Паломництво у буддизмі почалося з поклоніння останкам Будди. Паломництво у буддизмі полягає у відвідуванні святих місць для отримання духовних результатів, поклоніння та вираження пошани вищим силам[4, с.28].

Буддійські місця в Індії та Непалі можуть бути розділені на п'ять категорій:

- 1) місця, пов'язані з важливими етапами у житті Будди;
- 2) місця, які відвідував Будда або де він провів частину життя;
- 3) місця, пов'язані з видатними святими та майстрами буддизму;
- 4) місця, пов'язані з буддизмом як релігією, його історією та культурою;
- 5) місця, в яких продовжується буддійське життя[4, с.28-29].

Розглянемо більш детально за країнами куди можуть направлятися представники тих чи інших конфесій з релігійними цілями.

Відомий дослідник у галузі історії, економіки, практики туризму та туристичної індустрії Скопа В.А. виділяє такі макрорегіони (географічні ареали, групи суміжних регіонів) паломництва у світі.

1. Країни світу де переважає православ'я: Грузія, Кипр, Греція, Україна, Молдова, Росія, Білорусь, Болгарія, Румунія, Сербія, Чорногорія, та інші, де православ'я може бути в меншості, але існує утворена Православна Церква, з духовенством та вірянами саме цієї країни. Таким прикладом може бути Японська Автономна Православна Церква, де існує близько 150 православних храмів, а також діє Токійська духовна семінарія. Одним з приводів звершити релігійний тур до Японії може стати бажання відвідати місця, це ніс своє місіонерське служіння святитель Миколай Японський (Касаткін) (1836 -1912), архієпископ Токійський [27]. В цілому у світі існує п'ятнадцять Помісних Православних Церков у різних країнах [7].

2. Більшість країн Європи з домінуванням римо-католицизму і протестантизму, з його численними течіями. Існує велика зацікавленість поїздок серед православних християн до святинь Європи, тому що до 1054 р., коли утворилася РКЦ в православних та католиків багато спільних святих. Прикладом може бути регулярні подорожі в м. Барі (Італія) до мощей святителя Миколая архієпископа Мир Лікійських[17], цей храм належить католицькій церкві. Зацікавленість католиків у відвідуванні православних релігійних центрів може бути обумовлена бажанням долучитися до древньої християнської традиції, що збереглася в православ'ї. До цієї групи ще з меншим відсотком можна віднести три традиційні гілки протестантизму: лютеранство, англіканство, кальвінізм [56].

3. Північна Америка з домінуючим положенням християнства (78.5%) [82]. Серед християн Північної Америки римо-католиків близько 24%, ще менше православних[77]. Але їх представники звершують подорожі релігійного характеру, не тільки в межах Північної Америки, але й до відомих святинь Європи. Часто такі подорожі мають багатоденну тривалість.

З 1980-х років в Сполучених Штатах Америки розпочав свою місіонерську діяльність грецький чернець відомий сьогодні як старець Єфрем Аризонський. На 2019 рік 91-річний ігумен збудував на Американському континенті 19 православних монастирів у Нью-Йорку, Техасі, Флориді, Вашингтоні, Північній Кароліні, Пенсільванії, Іллінойсі, Каліфорнії, Мічигані, Монреалі, Торонто тощо. Головний з них – це Аризонський монастир св. Антонія, який старець вибрав місцем свого перебування. Тут він творив безперервну молитву за весь світ. Як і при житті подвижника обитель веде широку місіонерську та благодійницьку діяльність, допомагаючи всім, хто звертається за допомогою[39].

4. Латинська Америка з переважанням християнства та традиційними народними віруваннями корінного населення.

5. Північна Африка з переважанням ісламу.

6. Східна та частково Західна Африка з переважанням ісламу та наявністю центрів християнства та традиційних народних вірувань.

7. Західна Азія з домінуванням ісламу та анклавними християнства та іудаїзму.

8. Південна Азія з поширенням індуїзму, буддизму та ісламу, а також центрами християнства, сикхізму та джайнізму.

9. Південно-Східна Азія з переважанням буддизму, ісламу, наявністю християнства та анклавними індуїзму.

10. Східна Азія з пануванням буддизму, конфуціанства, синтоїзму, наявністю християнства та ісламу.

11. Середня Азія з пануванням ісламу; Центральна Азія (Тибет) з переважанням буддизму»[60].

Отже, однією з найхарактерніших особливостей подорожей з релігійною метою в наш час є їх власна ритмічність, поза сезонність, обумовлена в першу чергу календарними релігійними святами. В багатьох країнах релігійні свята закріплені на державному рівні як національні, що сприяє утворенню масиву вільного часу і здійсненню паломницьких або інших видів релігійних турів[33, с.8].

2.2. Особливості стану релігійного туризму в Україні

Україна – багатонаціональна та багатоконфесійна країна, в якій налічується понад 100 конфесій та різних релігійних течій [74, с. 239]. Серед віруючих в Україні домінують християни (95%), з яких 54,5% православні та 18,6% католики [34]. У сучасній Україні релігійні традиції християн, католиків, мусульман та представників інших релігій створюють постійний попит на паломницькі тури як усередині країни, так і за її межами, що активізує розвиток релігійного туризму та паломництва.

Населенню України притаманні толерантність, віротерпимість, прагнення свободи совісті та релігії у духовному житті. Стаття 35

Конституції України закріплює право кожної людини, яка проживає на території країни на свободу світогляду та віросповідання. Демократичні параметри відносин держави та церкви закріплені Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації»[30].

За роки незалежності в Україні спостерігається стала тенденція зростання релігійних організацій. Станом на 2020 р. в Україні діяли понад 120 конфесій і релігійних рухів. З них: 60% християнських, 9 – мусульманських 7 – іудейських, понад 10 – орієнтального походження тощо [13].

Згідно статистичних даних Міністерства культури та інформаційної політики України, діють 36796 релігійних організацій (зокрема 1729 громад без державної реєстрації), 97% різних християнських конфесій, 53,7% – православні, майже 29% – протестантські, 14,3% – католицькі.

Домінуючою у православ'ї України є Українська Православна Церква. Станом на 2020 рік вона об'єднує понад 11,5 тисяч організацій, має 35 єпархій, 105 монастирів, 14 навчальних закладів, 37 періодичних видань, 2,1 тисячі недільних шкіл та 16 братств. Кількість священнослужителів становить понад 6,5 тисяч [29, с. 679]. Деякі показники найбільшої конфесії в Україні на сьогодні зросли вдвічі, наприклад кількість священнослужителів збільшилась до 12 513, монастирів до 260, а кількість парафій до 12 381.

У сакральному просторі християнського світу Україна є «перехрестям» паломницьких шляхів та має величезні ресурси для розвитку релігійно-паломницького туризму.

Україна та її столиця м. Київ – приймають віруючих інших держав, які прагнуть осягнути глибинні джерела релігійності слов'ян, вклонитися святиням, познайомитися з культурою та традиціями українського народу. Першочерговими об'єктами для подібних релігійних маршрутів є безліч монастирів, які багато століть залишаються своєрідними центрами

духовності в Україні. В них зберігаються моці святих, релігійні реліквії, чудотворні ікони, які приваблюють паломників.

Серед найбільш відомих монастирів: Києво-Печерська Лавра, Флорівський монастир у Києві, Почаївська Лавра у Тернопільській області, Свято-Успенська Святогірська Лавра у м. Святогорську Донецької області, що набула цього статусу у вересні 2004 р. Неповторна краса Національного природного парку «Святі Гори». У їхньому обрамленні незабутнє враження справляє Свято-Успенська Святогірська Лавра з унікальними спорудами на крейдяних скелях. Близько кілометра тягнуться підземні лабіринти з печерними храмами та келіями. Поруч із крейдяною скелею збереглися інші печерні споруди: келії ченців-пустельників, підземна церква преподобних Антонія та Феодосія. Більшість печерних споруд відреставровані, оновлені іконостаси печерних храмів.

Справжньою перлиною українського бароко є створена невідомими майстрами XVII ст. на крейдяній скелі Миколаївська церква. Важливо підкреслити, що загалом по Україні богослужіння відбуваються у 20 тисячах архітектурних споруд, кожна п'ята з яких – пам'ятка архітектури. Регіонами міжнародного паломницького туризму можуть і мають стати Прикарпаття та Закарпаття, пов'язані з культурою та пам'ятними місцями народів, споріднених із католицизмом, іудаїзмом, Вірменською Апостольською церквою. Київ, Чернігів, Одеса, Полтава – ці та інші міста є носіями як християнської культури, такі культури інших конфесій, як у минулому, так і в наші дні[28].

У таблиці 2.1. наведено основні православні релігійно-паломницькі центри України, що мають світове та міжнародне значення.

Таблиця 2.1

**10 найвідоміших православних релігійно-паломницьких центрів
України**

№	Назва релігійно-паломницького центру	Місце розташування	Час заснування	Головні святині (об'єкти)
1.	Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра	м. Київ	XI ст.	Ікона Богородиці «Успіння» «Печерська», «Києво-Братська» та ін., мощі св. прп. отців Києво-Печерських
2.	Свято-Успенська Почаївська Лавра	м. Почаїв Тернопільська обл.	1240 р.	Відбиток Стопи Богородиці з цілющим джерелом, Почаївська ікона Богородиці, мощі прпп. Іова та Амфілохія Почаївських
3.	Свято-Успенська Святогірська Лавра	м. Святогірськ Донецької обл.	XIII ст.	Святогірська ікона Богородиці
4.	Зимненський Успенський жіночий монастир	с. Зимне Володимир Волинського р-ну.	1001 р.	Зимненська ікона, частки св. мощей.
5.	Різдва Богородиці Глинська пустинь	с. Сосновка Сумської обл.	1648 р.	Глинська ікона Різдва Богородиці, нетлінні мощі прп. Глинських старців
6.	Чернігівський Свято-Троїцький кафедральний собор	м. Чернігів	1695 р.	Мощі свт. Феодосія та прп. Лаврентія Чернігівських
7.	Харківський Благовіщенський кафедральний собор	м. Харків	1901 р.	Мощі свт. Афанасія Лубенського, Олександра і Мелетія Харківських
8.	Успенський Одеський чоловічий монастир	м. Одеса	1824 р.	Мощі св. прп. Кукши Одеського
9.	Корецький Троїцький жіночий монастир	м. Корець Рівненської області	1496 р.	Корецька ікона Богородиці «Споручниця грішних»
10.	Троїцький жіночий монастир	м. Сімферополь АР Крим.	2003 р.	Мощі свт. Луки Кримського

Джерело: укладено автором за [66].

Серед християнських церков України також представлені Римокатолицька церква [1,с.829] та Українська Греко-католицька церква (УГКЦ).

Значна кількість римо-католиків проживає в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Закарпатській, Рівненській, Волинській та Чернівецькій областях. В решті регіонів України до них належать до 0,7% населення. Загалом кількість католиків в Україні оцінюється у 4-5 млн.

Серед релігійних центрів Греко-католицької церкви відомі такі монастирі: Крехівський, Зарваницький та Унівський. До відомих храмів відноситься собор Святого Юра у Львові та інші. До відомих місць Римокатолицької церкви відносяться собор святих апостолів Петра і Павла у Луцьку, Святої Трійці в Олиці тощо.

В Україні присутні видатні пам'ятки католицької архітектури: найстаріший католицький храм Києва – костел св. Олександра, освячений 30 серпня 1830; храми стародавнього Львова – кафедральний костел Діви Марії, Домініканський костел Божого Тіла, який називали «Ватиканом польським», собори св. Марії Магдалини, св. Ельжбети, Ружанцової Діви Марії. З українською землею тісно пов'язана історія Ченстоховської (Белзька) ікони Божої Матері [71, с.288-289].

Подорожі з релігійними мотивами католиків поділяються на кілька різновидів: паломництво, християнський відпочинок, освітній релігійний туризм.

В свою чергу паломництва поділяються:

- на поїздки до місць розташування відомих ікон, подорожі пов'язані з життям святих;
- паломництва, що стосуються певних подій та релігійних свят.

Низка міст України пов'язана з історією хасидизму [80, с.126]. Хасидизм, як релігійна течія в іудаїзмі, виник в Україні у першій половині XVIII ст. серед єврейського населення Волині, Поділля та Галичини.

До основних центрів паломництва хасидів належить місце поховання

засновника хасидизму Баал Шем Това в Меджибожі, а також могилу його правнука ребе Нахмана у м.Умань (Черкаська область). Окрім цих двох відомих центрів паломництва єй багато інших. Місця поховання відомих представників хасидизму є об'єктами шанування для сучасних хасидів.

На потребу паломників видано чимало путівників та альбомів, де описані місця, що шануються хасидами. Представники хасидських громад розробили паломницькі маршрути, а також створили інфраструктуру гостинності досить високого рівню, що включає окрім місць розміщення - підприємства спеціалізованого харчування для паломників.

Кожен рік Умань відвідує значна кількість паломників. Наприклад, у дні єврейського нового року – свята Рошха-Шана у 2018 р. Умань відвідало близько 28 тис. прочан з 25 країн світу.

Останніми роками формувалась туристична інфраструктура в основних місцях паломництва хасидів у Черкаській, Житомирській, Київській, Вінницькій областях. Святі для єврейського народу місця збереглися у Києві та Бердичеві, у Білій Церкві та Умані, у Хмельницькій та Житомирській областях[42].

В Україні проживає 1,5 млн. мусульман, об'єднаних у 455 громад під егідою трьох центрів – Духовного управління мусульман України[80, с.125].

Для кожного мусульманина обов'язковою обрядовою дією є хадж. Щороку десятки мільйонів мусульман з усього світу відвідують «святі місця» – Мекку та Медину у Саудівській Аравії.

Організацією як міжнародних, так і внутрішніх паломницьких турів займаються переважно структури, створені під егідою християнських церков, та структури, створені окремими громадами та культурно-релігійними громадськими організаціями. Саме вони є чисельними суб'єктами даного напрямку [2, с.64]. Законопозитивних державних актів, що прямо регулюють паломництво, немає і не може бути як таких, оскільки паломництво є прерогативою не держави, а відокремлених від держави у своїй внутрішній

діяльності релігійних організацій. У законах і нормативних актах можна знайти лише опосередковані відносини, що регулюють паломницьку діяльність, оскільки така частково протікає поза територіями та будівлями релігійних організацій та підпорядковується загальним законам та нормам суспільного буття та міждержавним відносинам [6, с.272].

Зазначимо, що до основних причин, що перешкоджають розвитку релігійного туризму, належать: нерозвиненість туристичної інфраструктури; недостатня кількість готельних місць та невідповідність їх структурі попиту; відсутність належного регулювання громадського порядку у місцях здійснення паломництва; недостатність рекламно-інформаційної продукції; відсутність системи управління релігійним туризмом [35, с.121].

Для успішної організації туризму потрібна співпраця туристичних підприємств з діячами церков та спеціалістами з паломництва. Таким чином, Україна є перспективною країною для розвитку міжнародного релігійно-паломницького туризму. Останнім часом тут відзначається підвищений інтерес до релігійного туризму та паломництва. Внаслідок бурхливого зростання в останнє десятиліття релігійних організацій в Україні почала формуватися нормативно-правова база розвитку релігійного туризму. Як зазначено у ст. 4 Закону України від 18 листопада 2003 р. №1282-IV «Про внесення змін до Закону України «Про туризм», релігійний туризм належить до одного з різновидів туризму.

На сьогодні в Україні сформувався напрям релігійного туризму, який набуває подальшого розвитку завдяки збільшенню кількості пропозицій щодо організації паломницьких поїздок. Завдання фахівців з туризму полягає в тому, щоб правильно організувати діяльність цього сектора у вітчизняному туризмі. Для того, щоб у подальшому релігійний туризм став повноцінним видом туристичної індустрії, необхідний комплекс правових, економічних та організаційних заходів.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

3.1. Перспективи розвитку релігійного туризму в Україні

Вважаючи те, що релігійний туризм та його види, перетинаються з різними сферами культурної, пізнавальної, наукової, релігійної та духовної сфери людського буття, розвиток релігійного туризму має всі підстави стати одним з популярних видів туризму.

Переважаюча християнська релігійна традиція України, та інших країн що в більшості сповідають християнство, та святі місця куди направляються з духовними або культурно-пізнавальними цілями відвідувачі, сприяють розвитку релігійного туризму та попит на цей вид туристичної галузі.

Одним з факторів розвитку релігійного туризму є збільшення кількості паломницьких центрів, служб, а також створення окремих відділів в структурі деяких туроператорів. За останні десятиліття збільшилася кількість відвідувачів святих місць як в Україні так і за кордоном. Цьому сприяє міжнародна транспортна інфраструктура, наприклад, за останні роки з'явилися авіакомпанії лоукостери, що пропонують доступні квитки. Це дало змогу подорожувати туристам з середнім, та нижче середнього рівня статками.

До періоду пандемії в розвитку вітчизняного релігійного туризму фіксували певний підйом, проте його потенційні можливості не було повністю реалізовані. На сьогодні є багато туристичних агентств, які окрім суто туристичних напрямів також пропонують програми турів з релігійної тематики. Проте цей напрям більш розвинений при паломницьких центрах та службах певних конфесій. Незважаючи на всі складнощі, що періодично виникають у світі, сфера релігійного туризму продовжує розвиватися та вдосконалюватися. Кожен рік в Україні, та за її межами на 10-15% відсотків збільшується кількість бажаючих здійснити подорож з релігійними

мотивами. Додатковий потік паломників створює фундамент для розвитку сфери туризму в цілому [18].

Зазначимо, що більшість традиційних паломницьких подорожей в Україні під час військового стану не проводилися, або проводились із суттєвим посиленням заходів безпеки, зокрема: обмежувався доступ вірян до духовних центрів автотранспортом, з дотриманням вимог комендантського часу та правил повітряної тривоги.

Отже, релігійний туризм відіграє важливу роль у розвитку національного туризму України. Інтерес до галузі виникає не лише серед віруючих але й інших верств населення в цілому. Релігійність українського народу та багатство історичної релігійної спадщини сприяють продовженню розвитку релігійного туризму та попиту на паломницькі подорожі

3.2. Особливості просування релігійних турів

Організація релігійного туризму вимагає ретельної підготовки програм перебування та учасників поїздок для позитивного сприйняття атмосфери відвідуваних пам'яток. У практичній діяльності слід враховувати нові тенденції та інформаційні можливості, що з'являються з новітніми технічними досягненнями [22].

Для успішного розвитку сфери релігійного туризму необхідно використовувати цілу систему заходів і одним з них це популяризація пропозиції в мережі інтернет (через веб-сайти, портали, соцмережі).

Перше, що робить людина яка бажає прийняти участь в паломництві, або в релігійно-екскурсійному турі шукає паломницьку службу через одну з пошукових систем або соціальних мереж.

Інтернет є одним з перспективних засобів популяризації та пропозиції будь туристичної послуги. Все більше зростає кількість аудиторії яка завантажує мобільні додатки релігійної та туристичної тематики [62]. На інтернет-ресурсах паломницьких служб можна знайти інформацію про

історію монастирів, церков, святинь, світових релігійних центрів до яких приїздять паломники. Зазвичай такі інтернет-ресурси мають вже готові програми паломницьких маршрутів, та систему бронювання он-лайн.

Замовлення споживачем послуг через Інтернет, дає можливість економії часу, а інтернет-маркетинг, що частіше застосовують туристичні фірми пропонуючи релігійно-екскурсійний тур, повинен мати певні етичні межі. Зазначимо, що не всі засоби (реклами) що використовуються в туризмі, можна використовувати в паломницькій сфері.

Для маркетингу туристичної сфери існують основні положення, викладені в доповіді Всесвітньої туристичної організації «Маркетинг туристичних напрямів у режимі он-лайн».

У ньому основна увага приділена електронному маркетингу та значенню інформаційних сайтів регіонів у формуванні ефективної маркетингової стратегії просування де подаються рекомендації до створення, оформлення і розміщення окремих елементів сайту, що спрямовані на підвищення інформативності та сприйняття сайту споживачем [62].

Одним із популярних та ефективних засобів просування є соціальні мережі, які дозволяють поширити послуги. Для ефективнішого розвитку того, чи іншого регіону рекомендується проводити порівняння його інформаційних сайтів із сайтами інших регіонів, що дозволить виявити слабкі та сильні сторони, намітити можливі напрями розвитку.

Сучасні інформаційні технології є важливою складовою туристичної сфери, які зумовлюють її швидкий прогрес. Рекламні компанії туристичних фірм часто розміщуються на різних інтернет-ресурсах, тим самим привертаючи дедалі більшу увагу аудиторії. Ефективна медія-стратегія туристичних фірм є основною базовою складовою будь-якого туристичного агентства[10, с.221-223].

У сфері паломництва маркетинг потрібно вибудовувати не з ухилом на рекламну пропозицію, а таким чином, щоб полегшити пошук необхідної

інформації та підготовку до подорожі для потенційних учасників туру: оптимізувати систему бронювання подорожі, надати якісну та повну інформацію про святині які заплановано відвідати.

Якщо людина планує звершити подорож духовно-паломницького характеру, потрібно надати інформацію про те як проходять релігійні заходи в тій чи іншій країні. Для подорожуючих з обмеженим бюджетом розробити максимально економічний варіант туру, щоб паломник не втратив можливості його звершити.

Транспортна доступність релігійних об'єктів, фінансові витрати на здійснення поїздок може впливати на вибір місця та країни паломництва. Тому добре організована транспортна інфраструктура суттєво збільшить потік подорожуючих, тим більше, що багато паломників регулярно здійснюють поїздки, наприклад, до Києво-Печерської Лаври та інших відомих монастирів України та зарубіжжя.

Одним із стратегічних рішень покращення транспортної інфраструктури організованих поїздок святими місцями, може бути за рахунок додаткових автобусних рейсів, які вже сьогодні здійснюють багато паломницьких центрів та служб України. Частина таких подорожей припадає на виїзний релігійний туризм. Паломницькі служби України кожного року звершують автобусні тури до християнських святинь Європи. Тенденція розвитку автобусних паломницьких автобусних турів спостерігається в ряді європейських країн. Серед них особливу популярність набуло паломництво вихідного дня.

Удосконалення паломницьких програм до особливо шанованих святих місць, а також регулярне включення в тури об'єктів релігійної та культурної спрямованості пов'язаних конфесіональною приналежністю учасників туру, дасть можливість не тільки задоволенню духовних потреб, але й сприяє підвищенню культурного рівня подорожуючих.

Серед культурних місць, які можна додатково включити до програм

релігійного характеру можуть бути, наприклад, музеї, які експонують предмети, що можуть зацікавити паломників. В такому випадку такі паломницькі подорожі матимуть складову наукового туризму, який на сьогодні не можна назвати масовим.

Одним із прикладів таких місць в Україні може бути музей мистецтв Богдана та Варвари Ханенків (Київський музей Західного та Східного мистецтва), де знаходяться 5 (з 15 у світі) візантійських енкаустичних ікон (написаних воском) Синайської колекції датованих VI-VIII сторіччям. Ці ікони періодично експонуються не лише в Україні але й за її межами. У цьому музеї існують експонати, які будуть цікаві також представникам інших конфесій.

До допоміжної матеріальної бази релігійного туризму можна віднести, путівники до святих місць та топографічні карти. Дані посібники можуть входити у вартість туру або йти як подарунок.

Зазвичай учасники туру, навіть якщо він триває лише 2-3 дні, втрачають багато почутої цікавої інформації, особливо якщо програма маршруту дуже насичена. Тоді буде актуальним закріплення матеріалу. Це можна реалізувати через підготовлені комплекти роздрукованої, коротко викладеної інформації, яку паломники отримують наприкінці поїздки. Або це можуть бути невеличкі путівники-брошури.

Сфера релігійного туризму має великий потенціал. Наприклад, в Україні особливе місце в цьому займають релігійні об'єкти східно-слов'янської православної традиції. На території України розташовано багато давніх монастирів, церков, які є духовним оплотом не лише місцевих жителів ще з часів Рівноапостольного князя Володимира, але й для багатьох інших, хто протягом століть спрямовував свої шляхи до Києва, щоб відвідати святі місця, поспілкуватись з духівниками, попросити пораду, та молитовну підтримку, та головне отримати духовно зцілюючу благодать через церковні Таїнства.

Участь у туристичних як місцевих, так і міжнародних виставках може бути одним із засобів популяризації релігійного туризму для певних регіонів.

Україна має безліч християнських святинь, пам'ятників, монастирів, відомих ікон, святих джерел тощо. Тому популяризація релігійного турпродукту на міжнародних туристичних майданчиках та виставках у країнах християнської культури, серед яких Кіпр, Греція, Сербія, Болгарія, Чорногорія тощо, може залучити потенційних відвідувачів з цих країн.

Особливим інтересом у залученні паломників та учасників у подорожах релігійної спрямованості є центри релігій, святі місця. Відвідування таких місць може бути зумовлене проведенням різних свят, культових актів, фестивалів, що відбуваються у певну пору року[45]. У зв'язку з цим у релігійних подорожах беруть участь як віруючі, так і світські особи, таким чином, актуальність і практична значимість мотиваційних аспектів у релігійному туризмі очевидні [46]. Розуміння, знання та використання туристських мотивів у подорожі з релігійними цілями, можуть стати запорукою популяризації даного напрямку[49].

З усього вищезазначеного можна дійти висновку, що сучасна подорож (і релігійна, не виняток) прямим чином пов'язана з необхідністю надання туристам різноманітних послуг, життєво необхідними у тому числі є: харчування, транспорт, оформлення документів. Характеристиками організації релігійних турів, як і інших, є наявність належного забезпечення туристів усім необхідним набором послуг. Це і говорить на користь того, що при належному, дозованому насиченні релігійного туру класичним набором послуг з розміщення, харчування, транспорту, оформлення документів та іншого, зміст туру нітрохи не страждає[47].

3.3. Пропозиції щодо розробки програми та калькуляції релігійного туру «Православні святині Києва»

Для розробки та функціонування паломницького туру необхідні чотири складові: наявність релігійних об'єктів, розміщення, харчування, транспорт (авіаційний, залізничний, автомобільний, водний).

Створення релігійного (паломницького) туру розпочинається з ідеї та розробки туристичного пакету, вивчення попиту на туристичному ринку та визначення базових складових туру, розрахунку вартості туру, програми реалізації (просування) туру на ринок.

Паломницьким туризмом займаються більше релігійні установи. Цей туризм спрямовано на окремих осіб або груп осіб (сімейні пари, молодіжні групи) які є віруючими. Паломницькі тури як правило прив'язані до релігійних свят, тому їх програма узгоджується з графіком богослужінь та участі в інших святкових заходах. Часто під час туру обов'язковим є піст, молитва.

Автором було розроблено тур для паломників «Православні святині Києва» (2 дні/1 ніч). Під час якого паломники мають можливість відвідати православні святині м. Києва.

Місто Київ – є стародавнім та духовним центром світового значення, де розташовані численні духовні маяки: древні та сучасні монастирі, церкви, печери, в яких звершували молитовні подвиги подвижники благочестя. Недарма Київ називають «Другим Єрусалимом», бо зберігає в своїх обителях безліч прославлених ікон, мощів святих, яких тільки в Києво-Печерській Лаврі нараховується більше ніж 120.

Деякі з угодників Божих відомі на весь світ, наприклад, преподобний Нестор Літописець, преподобний Ілля Муромець (подвиги якого описані в билинах, але це не вигаданий казковий персонаж, а реально існуючий богатир-воїн, який згодом прийняв чернечий постриг), преподобний Агапіт,

лікар. За молитвами до всіх преподобних отців Києво-Печерських уже тисячоліття відбуваються дива та зцілення.

На протязі дводенного паломницького туру «Православними святинями Києва», учасники відвідають декілька монастирів, давніх храмів, комплекси печер та інші місця, де матимуть змогу познайомитися з їх культурним, історичним та духовним надбанням та звершити молитву під час богослужіння в одному з монастирів.

Місце зустрічі: Залізничний вокзал «Південний». Адреса: Київ, вул. Георгія Кирпи.

Загальна характеристика туру

Назва маршруту: «Православні святині Києва».

Тривалість туру: 2 дні/1 ніч.

Протяжність маршруту: 120 км.

У т. ч. – піший рух: 10 км.

Вид маршруту: паломницько-екскурсійний, груповий, автобусно-пішохідний тур.

Зміст подорожі: Відвідування православних святинь Києва та інших місць культурної спадщини Києва з ночівлею в монастирі.

Маршрут подорожі першого дня: Залізничний вокзал «Південний» – Києво-Печерська Лавра – Введенський монастир – Старокиївська гора – Софійський собор – Поділ (історична частина міста) – Володимирський собор – переїзд на ночівлю в приймаючому монастирі.

Маршрут подорожі другого дня: Іонінський монастир – Звіринецькі печери – Свято-Троїцький монастир Китаєва пустинь – Музей Ханенків – Залізничний вокзал «Південний».

Чисельність групи: 12 осіб

У т. ч.: паломників – 10 осіб

Супроводжуючий екскурсовод – 1 особа

Водій – 1 особа.

У таблиці 3.1.наведена програма 2-денного паломницького туру «Православні святині Києва».

Таблиця 3.1

Програма паломницького туру «Православні святині Києва» (субота-неділя)

Порядок відвідування	Місце	Опис
День перший (субота)		
8:00-8:30	Переїзд до Києво-Печерської Лаври	Зустріч на вокзалі Переїзд до монастиря Заселення в монастирському гостинному будинку Перерва на чай
8:30-11:00	Києво-Печерська Лавра	Оглядова екскурсія територією монастиря. Відвідування Ближніх та Дальніх печер, джерела преподобних Антонія та Феодосія Печерських
11:00-11:20	Перехід до Введенського монастиря	
11:20-12:00	Введенський монастир	Відвідання монастиря, де знаходиться чудотворна ікона Божої Матері «Призри на смирення», негатив-відбиток якої з'явився на склі. Відбиток іконі досліджували представники Національної академії наук України, висновок - відбиток на склі органічного походження і є нерукотворним. Мощі засновниці монастиря прп. Димитри Київської та мощі прп. Олімпіади Арзамаської
12:00-12:30	Переїзд до Старокиївської гори	
12:30-13:00	Старокиївська гора	Фундаменти Десятинної церкви та великокнязівських палаців. Відвідування Десятинного монастиря
13:00-13:45	Софійський собор	Вперше згадується в літописі під 1037. Оригінальні фрески та мозаїка
13:45-14:00	Обід	Перерва на обід
14:00-15.30	Переїзд на Поділ - історична частина міста	Контрактова площа, Києво-Могилянська академія, фонтан «Самсон»
15:30-16:00	Переїзд до Володимирського собору	
16:00-16.30	Відвідання Володимирського собору	Храм, над розписами якого працювали відомі художники Васнецов, Нестеров, Врубель. У храмі знаходяться мощі св. вмч. Варвари та сщмч. Макарія Повернення до Лаври
17:00-21:00	Києво-Печерська Лавра	Вечірнє богослужіння (під час богослужіння

		бажаючи можуть приступити до Таїнства сповіді) Вечеря в монастирі, відпочинок
День другий (неділя)		
6:00-8:00	Києво-Печерська Лавра	Літургія Сніданок в монастирі
8:00-8:30	Переїзд до Іонінського монастиря	
8:30-9:30	Іонінський монастир	Мощі прп. Іони Київського, місце явлення Богородиці. Монастир розташований на території міського ботанічного саду, місце для прогулянок та відпочинку
9:30-11:00	Звіринецькі печери	Найдавніше датування Звіринецьких печер відносить їх до часів Хрещення Русі. У 1915 році митрополитом Київським Флавіаном було здійснено місцеву канонізацію Звіринецьких преподобних
11:00-11:40	Переїзд до Китаївської пустині	
11:40-12:30	Свято-Троїцький монастир Китаєва пустинь	Датується 1716 р. Мощі прп. Феофіла, печери прп. Досіфеї
12:30-13:30	Обід	Перерва на обід
13:30-15:00	Повернення до центру Києва	
15:00-16:30	Музей Ханенків. Зал музею східного мистецтва	Енкаустичні ікони (написані воском) Синайська колекція (VI століття)
16:30-17:00	Перерва на чай	
17:00-17:20	Трансфер до Залізничний вокзалу	

Джерело: укладено автором

Калькуляція туру «Православні святині Києва» в розрахунку на 1 особу з однією ночівлею, 2 сніданками, 2 обідами, 2 вечерями наведена у таблиці 3.2.

Отже, дводенний тур (2 дні/1 ніч) коштує близько 2622 грн. на одного паломника та включає відвідання святинь у супроводі екскурсовода, розміщення на території монастиря (без оплати), сніданки (без оплати), 2 обіди.

Таблиця 3.2

Кошторис паломницького туру «Православні святині Києва»

№	Статті витрат	Сума, грн. на 1 туриста	Сума, грн. на групу 10 туристів
1	Заробітна плата супроводжуючого екскурсовода	300	3000
2	ЕСВ на заробітну плату	66	660
3	Транспортні послуги (PeugeotBoxer, 10 осіб)	750	7500
4	Харчування паломників (10 осіб), супроводжуючого та водія (за весь період подорожі) 2 сніданки в монастирі (безкоштовно) 2 обіди x 360 грн. 2 вечери в монастирі (безкоштовно)	2 x 360 грн Разом: 720грн.	Обіди: 8640 грн (12 осіб) Разом: 8640 грн (харчування на 12 осіб)
5	Проживання туристів і супроводжуючого в монастирі (безкоштовно)		
6	Страховання туристів	150	1500
7	Собівартість туру	1986	19860
	Винагорода паломницького центру (10%)	198,6	1986
8	Загальна ціна туру	2184,6	21846
9	ПДВ 20% від загальної вартості	436,92	4369,2
10	Вартість туру	2621,52	26215,2

Джерело: укладено автором

Особливості засобів розміщення в турі «Православні святині Києва».
Як вже зазначалося паломництво має свою специфіку щодо засобів розміщення туристів. Закладами розміщення поблизу святих місць виступають монастирські гостинні дома для паломників, наметові містечка, безпосередньо самі храми (у разі великої кількості відвідувачів часто паломники розміщуються в храмах на підлозі, чи просто на вулиці за

сприятливих погодних умов). У таких закладах за бажанням паломники можуть бути залучені до послуху (виконують різноманітну монастирську роботу). Монастирі надають житло безкоштовно. Вимоги до подібних засобів розміщення є невисокими, рівень комфорту середній, проте вони повинні задовольнити основні потреби (ночівля) повинні бути достатньо чистими та тихими.

При організації туру було обумовлено що розміщення відбудеться в гостьовому домі Києво-Печерської Лаври.

Особливості харчування в турі «Православні святині Києва».

Харчування у релігійних (паломницьких) турах як правило входить до додаткових послуг. Харчуються прочани безпосередньо у місці паломництва, або у закладах громадського харчування поблизу. У монастирях харчування надається разом з послугами розміщення, та безкоштовно. Їжа в монастирських трапезних проста, невибаглива, пісна (коли припадає на піст). У таких закладах їжа подається суворо у певний час із мінімальним вибором страв або вибір відсутній взагалі). Проте такі обмеження вітаються туристами-паломниками, оскільки у подорожах, вони самі добровільно накладають на себе обмеження та відмовляються від різних благ. Досвідчені паломники розуміють усі особливості, а ті, хто вперше відправляються до такої подорожі повинні це усвідомлювати.

Під час паломницького туру до Києво-Печерської Лаври харчування планується здійснювати на території монастиря.

Транспортне обслуговування в турі «Православні святині Києва». Як правило паломники прибувають до Києва або орендованим автобусом або залізничним транспортом. Також під час паломницьких подорожей дуже часто відбуваються пішохідні переміщення. Головна мета пішохідного паломництва – відвідати святині подолавши певну відстань долаючи труднощі з молитвою (до монастиря чи іншого релігійного центру). Часто паломники здійснюють пішохідні переходи, тому що багато релігійних об'єктів, святих

місце знаходиться у важкодоступних місцях, недоступних для транспорту. Якщо паломники все ж таки користуються послугами транспортних засобів, то вони повинні бути недорогими, невеликими за розмірами. В турі «Православні святині Києва» до вартості включено трансфер від залізничного вокзалу до гостьового дому, а також транспортна замовлення для переїздів між місцями згідно програми. Але враховуючи розвинену транспортну мережу м.Києва такий тур можна звершити пішки та громадським транспортом, але за 3 дні.

Додаткові послуги в турі «Православні святині Києва». До додаткових послуг умовно можна віднести пропозиції сувенірної продукції в крамницях (за наявності), що відвідують під час туру. Сувенірна продукція різноманітна, проте вона має свою специфіку в релігійному туризмі. Найпоширеніші подарункита святині які купляють паломники це – хрести, ікони, духовна література, вироби приготовлені в монастирях (випічка). Сувенірна продукція не входить до вартості туру «Паломницькі святині Києва» та оплачується туристом самостійно.

Отже, під час організації релігійного туру «Православні святині Києва» потрібно враховувати його специфіку, особливості розміщення, організації харчування та перевезення таких туристів. Основною метою такої подорожі є не відпочинок із високим рівнем комфорту, а можливість стати на шлях духовного життя, або його підтримання, єднання з Богом через участь у церковних Таїнствах, молитву, спілкування с духівниками монастирів, особистого морального та духовного зростання, часто знайдення відповідей на важливі особисті питання.

ВИСНОВКИ

За результатами кваліфікаційної роботи можна зробити наступні висновки:

1. За останні роки внаслідок негативних факторів для повноцінного функціонування туристичної галузі, таких як пандемія та війна в Україні, сфера туризму зазнала значної економічної шкоди, наприклад, державний бюджет України за 2022 р. недоотримав 30% податків в порівнянні з аналогічним періодом 2021 р. Сфера туризму продовжує функціонувати в не окупованих областях України орієнтуючись в основному на внутрішній туризм.

Серед видів туризму, окреме місце в туристичній сфері посідає релігійний туризм. Він сформувався на основі іншого феномену – паломництва. На сьогодні більшість дослідників погоджуються, що релігійний туризм має наступні різновиди: паломницький туризм та релігійно-екскурсійний туризм або екскурсійний туризм релігійної тематики. Під паломницьким туризмом прийнято розуміти сукупність поїздок представників різних релігій з паломницькими цілями. В сучасній літературі термін «паломництво» означає подорож з релігійною, духовною метою, незалежно куди і хто її здійснює. Автор дослідження підтримує наступне визначення терміну «духовно-паломницький туризм» або «паломництво». Отже «духовно-паломницький туризм» – це різновид паломницького туризму який передбачає відвідування релігійних об'єктів з метою єднання з Богом, духовно – морального зростання, через молитву, участь у богослужіннях та Таїнствах, через що віруюча людина отримує особливу благодать Божу.

Характерними рисами паломництва є опора на участь у релігійному обряді та соціокультурні традиції різних країн та народів. Структура паломництва включає 4 елементи: підготовка до подорожі, пересування до святого місця, здійснення релігійних дій (участь у богослужіннях, таїнствах,

молитва у святинь про себе, рідних та близьких) біля святині, повернення на батьківщину. Релігійний туризм має декілька місій: таких як, духовно-просвітницьку, загальноосвітню, місіонерську, благодійницьку.

Останніми роками спостерігається позитивна динаміка розвитку зарубіжного релігійного туризму, що підтверджує його релігійну, економічну та туристичну значимість. Незважаючи на те, що зарубіжний досвід не є універсальним зразком для розвитку вітчизняного туризму, певні досягнення зарубіжного туризму можуть бути запроваджені в системі туризму України. Знайомство з накопиченими знаннями та досвідом зарубіжних країн можуть бути корисними в прогностичних цілях, для зосередження зусиль для вирішення базових проблем вітчизняного туризму.

2. Паломницький туризм існує в усіх основних релігіях світу. Однією з характерних особливостей подорожей з релігійною метою в наш час є їх власна ритмічність, позасезонність, обумовлена в першу чергу календарними релігійними святами. У багатьох країнах релігійні свята закріплені на державному рівні як національні, що сприяє утворенню масиву вільного часу і здійсненню паломницьких або релігійних турів. Україна має безліч християнських святинь, пам'ятників, монастирів, відомих ікон, святих джерел тощо. Тому популяризація релігійного турпродукту на міжнародних туристичних майданчиках та виставках у країнах християнської культури, серед яких Кіпр, Греція, Сербія, Болгарія, Чорногорія та інші, може залучити потенційних відвідувачів із цих країн.

3. У сакральному просторі християнського світу Україна є «перехрестям» паломницьких шляхів та має величезні ресурси для розвитку релігійно-паломницького туризму. Україна є переважно православною, тому на її території переважають православні святині. В роботі наведено 10 відомих православних релігійно-паломницьких центрів України, серед яких м. Київ, де приймають віруючих інших держав, які прагнуть вклонитися святиням, познайомитися з культурою та традиціями українського народу.

Першочерговими об'єктами для подібних релігійних маршрутів є монастирі, які багато століть залишаються своєрідними центрами духовності в Україні. В них зберігаються мощі святих, ікони та інші святині, які приваблюють паломників. Особливе місце посідає Свято Успенська Києво-Печерська Лавра.

4. До основних причин, що перешкоджають розвитку релігійного туризму, належать: нерозвиненість туристичної інфраструктури невисокої вартості; відсутність належного регулювання громадського порядку у місцях здійснення паломництва; відсутність рекламно-інформаційної продукції; відсутність системи управління релігійним туризмом. У цілому в Україні нараховують близько 130 паломницьких відділів. В середньому одна така служба пропонувала у 2019 р. приблизно 50 поїздок. Визначити точну чисельність внутрішніх подорожей з релігійного туризму на сучасному етапі неможливо, в середньому оцінюють від 8,5% до 20% внутрішнього туристичного потоку. Також для успішної організації релігійного туризму потрібна співпраця туристичних підприємств з діячами церков та спеціалістами з паломництва. Фахівці туристичної галузі повинні не тільки вміти організовувати різні турпоїздки, але й розуміти мотивацію паломників, які вирушають в тур святими місцями. Це допоможе їм у розумінні потреб туристів при створенні послуг з релігійного туризму .

5. Автором розроблено та апробовано програму та калькуляцію паломницького туру «Релігійні святині Києва» на 2 доби для групи з 10 осіб. Розміщення паломників планується на території Києво-Печерської Лаври в паломницькому будинку (без оплати) також паломники мають можливість отримати без оплати на території монастиря сніданки та вечері. Основні витрати припадають на оплату транспорту, заробітну плату супроводжуючого та винагороду паломницького центру.

На сьогодні в Україні релігійний туризм набуває все більшого розвитку. У зв'язку із збільшенням кількості пропозицій щодо організації

паломницьких поїздок завдання фахівців туристичного бізнесу полягає в тому, щоб грамотно організувати діяльність в цьому секторі вітчизняного туризму. Для цього необхідно постійне проведення досліджень, розробка плану співпраці релігійних та туристичних організацій щодо розвитку цієї сфери. Для того, щоб у подальшому релігійний туризм став повноцінним видом туристичної індустрії, необхідний комплекс правових, економічних та організаційних заходів.

Сфера релігійного туризму, а особливо паломництва залишиться актуальною за будь-яких обставин, тому що вона перетинається з духовної сферою людського буття, та з іншого боку створення необхідних умов для полегшення відвідування таких місць, стане важливим важелем до розвитку цієї сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Академічне релігієзнавство: підручник. За наук. ред. проф. А. Колодного. К.: Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Александрова А.Ю. География туризма: учебник. М.:КНОРУС,2008. 592 с.
3. Андреева А.Е., Самыловская Е.А.Практика развития паломнического туризма за рубежом. Гуманитарные научные исследования. 2016. № 4. URL: <https://human.snauka.ru/2016/04/14554> (дата звернення: 15.04.2023).
4. Бабкин А.В. Специальные виды туризма Ростов-на-Дону: Феникс, 2008.252 с.
5. Баева Л.В. Экзистенциальные риски информационной эпохи.Информационное общество. 2013. № 3. С.18-26.
6. Биржаков М.Б. Введение в туризм: Учебник. СПб.:«Издательский дом Герда», 2004. 448 с.
7. Блохин В.С. История Поместных Православных Церквей: учебное пособие. Екатеринбург: Инф.-изд. отдел ЕДС, 2014. 608 с.
8. Бойко М., прот. Киевский Покровский женский монастырь: очерки истории. Труды Київської духовної академії. № 14. Київ, 2011. С. 176-190.
9. Все о туризме. Туристическая библиотека. История туризма. URL:https://tourlib.net/statti_tourism/history.htm(дата звернення: 15.02.2023).
- 10.Гасымова Х.А. Информационные технологии в туризме. Молодой ученый. Международный научный журнал. 2019. № 4. 242 с.
- 11.Гора Моісея та монастир святої Катерини URL: <https://excursions.sharm.com.ua/moses-mount-st-catherine>(дата звернення: 20.03.2023).
- 12.Данільєва Ю.Г. Паломницький туризм в Україні: витоки, різновиди, перспективи. СНУ ім. В. Даля, Історичні записки. 2012. Вип. 36. С. 73–80.
- 13.Данчевська І.Р. Релігійний туризм та паломництво в умовах воєнного стану. Moderni aspekyvedy. С. 545-554.
- 14.Дрягалов В.С., Топчиев М.С. Влияние информационного общества на развитие туризма. Каспийский регион: политика, экономика, культура. 2013. № 3.С. 287-292.

- 15.Дусенко С.В. Социальное пространство туризма в информационном обществе. Информационное общество. 2014. № 4. С. 60-64.
- 16.Дьяченко О.Н., Полесская О.П. Организация специальных видов туризма: учеб. пособие для студентов направления подготовки Туризм. Брянск, 2017. 170 с.
- 17.Евстратова М.В., Колузаков С.В. Храм Святителя Николая в Бари. Проект архитектора А.В. Щусева. М.: Кучково поле, 2017. 216 с.
- 18.Жилінська Л.А. Проблеми та перспективи організації релігійного туризму в Україні: дип. роб.: КНУТД, 2021. 83 с.
- 19.Житенев С.Ю. Религиозное паломничество: межкультурные коммуникации и цивилизационный контекст: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата культурологии. М., 2010.27 с.
- 20.Житенёв С.Ю. Религиозное паломничество в христианстве, буддизме и мусульманстве:социокультурные, коммуникационные и цивилизационные аспекты. М.: Индрик, 2012. 263 с.
- 21.Житенев С.Ю. Религиозное паломничество: межкультурные коммуникации и цивилизационный контекст: автореф. дис. ... канд. культур. наук. М., 2011. 24 с.
- 22.Заборовская О.В. Проблемы совершенствования кластерного подхода к развитию туризма в региональной экономике. Мир экономики и права. 2012. №2. С. 41.
- 23.Зимин А., прот. Значение православного паломничества в жизни Церкви. Уфимскиеепархиальныеведомости. 2008. № 5. С.7-8.
- 24.Иосиф,иером. Труды блаженного Иеронима в делеперевода Священного Писания. Православноеобозрение. М., 1860. № 2. С. 293-307.
- 25.Кадацька Ю.А. Релігійний туризм в Україні. Київ: Науковий світ, 2003. 178 с.
- 26.Калужникова Е.А. Паломничество как ритуал: сущность и культурно-исторические типы: автореф. дис....канд. культ. наук. Екатеринбург, 2007.
- 27.Капранов С.В. Японські інтелектуали – випускники Київської духовної

- академії: Сімеон Мії, Даниїл Конісі, Климент Намеда. *Shidnijsvit*, 2018. №. 4. С. 24-42.
28. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. К.: Кондор, 2004. 646 с.
29. Колодний А.М., Яроцький П.Л., Лобовик Б.О. та ін. К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. 735 с.
30. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141. С.381-417.
31. Красільнікова О.В. Деякі питання розвитку релігійного паломництва в Україні. Праксеологія туризму: тези загально кафедральної теми Кафедри філософії і соціальних наук КУТЕП. К.: КУТЕП, 2009. 64 с.
32. Литвин І.В. Релігійний туризм в Україні (90-ті рр. ХХ ст.. – сьогодення) НПУ імені М.П. Драгоманова. Науковий часопис. Серія 6: історичні науки, 2014. Вип.12. С.280-287.
33. Любіцева О.О., Романчук С.П. Паломництво та релігійний туризм: навч. посібник. Київ: Альтерпрес, 2011, 416 с.
34. Любіцева О. О., Романчук С. П. Напрямки розвитку релігійного туризму в Україні. Матеріали Міжнар. наук. практ. конф. «Туризм у ХХІ столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості» (10-11 жовтня 2001 р., м. Київ). К.: Знання України, 2002. С. 61-65.
35. Маїло Я.В. Проблеми розвитку релігійного туризму в Україні. Матеріали Всеукр. студентської наук. конф. «Студентська наука в новому тисячолітті: сучасні проблеми громадського харчування, готельного господарства та туризму» (19-21 квітня 2000 р., м. Київ). К.: Київський держ. торговельно-економічний ун-т, 2000. С.119-121.
36. Мартянова Е.Г. Индустрия религиозного туризма и паломничества в Тульской области. Индустриальная Россия: вчера, сегодня, завтра: сборник статей по материалам Междунар.науч.-практ.конф. (Уфа, 14 дек. 2019 г.). Уфа: Изд-во НИЦ Вестник науки, 2019. С. 124-129.

- 37.Милеант А., архим. Семиглавый дракон. Индийско-окультурные учения в свете христианства. Лос-Анжелес: издательство храма Покрова Пресвятой Богородицы, 1996. С. 39.
- 38.Монастыри и храмы. URL: <http://www.pravoslavie.ua/monasteries> (дата звернення: 20.03.2023).
- 39.Монастырь святого Николая Чудотворца Форт-Майерс штат Флорида. Старец Ефрем Аризонский и его монастыри. URL:<http://floridamonastery.org/starets-efrem-arizonskij-i-ego-monastyri/>(дата звернення: 26.03.2023).
- 40.Нагірняк А.Я. Паломництво та релігійний туризм:характерні риси та особливості. Економіка та суспільство. Вип.44. 2022.
- 41.Никитина Н.К. Повесть о княгинеОльге. М.:Архитектура, 2009. 192 с.
- 42.Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любичева О.О. Географія релігій: Навчальний посібник. К.: АртЕК, 1998. с. 420.
- 43.Паломничество по Святым местам конца IV века. Православный палестинський сборник. Вып. 20. СПб. 1889. Письма паломницы IV века. М., 1994.URL:https://azbyka.ru/otechnik/Istorija_Tserkvi/palomnichestvo-po-svjatym-mestam-kontsa-4-veka/ (дата звернення: 15.02.2023).
- 44.Панченко С.А.Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи: монографія. Київ: Автограф, 2019. 163 с.
- 45.Печерица Е.В. К вопросу о развитии религиозного туризма в РФ. Развитие индустрии туризма и гостеприимства в контексте трансграничного сотрудничества: материалы международной научно-практической конференции. Белгород: Эпицентр, 2014. С. 230-233.
- 46.Печерица Е.В. Основные направления развития туристского кластера в регионах Северо-Кавказского федерального округа. Региональная экономика: теория и практика. 2013. № 11. С. 14-22.
- 47.Печерица Е.В., Шарафанова Е.Е. Паломнический туризм: сущностные аспекты.«Санкт-Петербургский Государственный экономический

- университет». 2014. № 6. 572 с.
- 48.Полякова А.Г. Устойчивое развитие в координатах пространственной экономики. Экономические и гуманитарные исследования регионов, 2011. №3. С. 179-186.
- 49.Пономаренко Е.В. Архитектурно-градостроительное наследие Южного Урала как туристический ресурс. В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. 2014. № 36. С. 130-137.
- 50.Православная Энциклопедия: в 68 т. М., 2021. Т. 46. С. 679-696.
- 51.Подробный туристический путеводитель. Корфу. Тубис: Афины, 2009. 166 с.
- 52.Прискару В. Святая Гора Афон: молитвенница вселенной. Кишинев, 2015. 320 с.
- 53.Преподобная Великая Княгиня Анастасия Киевская. Жизнеописание основательницы Киево-Покровского женского монастыря. Киев: Свято-Покровский женский монастырь, 2015. С. 43-44.
- 54.Пуцентейло П.Р. Все о туризме. Туристическая библиотека. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва [URL:https://tourlib.net/books_ukr/pucentejlo56.htm](https://tourlib.net/books_ukr/pucentejlo56.htm) (дата звернення: 16.02.2023).
- 55.Разработка экскурсионных маршрутов и материалы к тексту экскурсий «По святыням православия». А.Я. Бовсуновская, А.С. Гулый, Е.Ю. Мазурова, А.В. Дмитриевский. Донецк: Донецкий ин-т туристического бизнеса, 2000. 36 с.
- 56.Ревуненкова Н.В. Протестантизм. СПб., 2007. 244 с.
- 57.Религиозный туризм как возможная ступенька к паломничеству. Конференция «Развитие религиозного туризма в России». Агентство религиозной информации Благовест.М., 2010. [URL:http://www.blagovestinfo.ru/index.php?ss=2&s=4&id=36791](http://www.blagovestinfo.ru/index.php?ss=2&s=4&id=36791) (дата обращения 16.04.2023).
- 58.Сенин В.С. Организация международного туризма: учебник. М.: Финансы и статистика, 2009. 400 с.
- 59.Силантьева М.В. Духовный смысл православного паломничества в эпоху глобализации. Паломничество и религиозный туризм: многообразие

- интерпретаций. Сборник научных статей. Владимир: ВлГУ, 2012. С. 150-173.
60. Скопа В.А. Паломнический туризм и его место в системе туристской деятельности. Экономические науки. №61-1. URL: <https://novainfo.ru/article/11566> (дата звернення: 25.03.2023).
61. Сперанский Н.В. Очерки по истории народной школы в Западной Европе. М.: т-во тип. А.И. Мамонтова, 1896. 454 с.
62. Спориш О.А., Тягунова Н.М. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. 2009. Вип.1. С.294-299. URL: https://tourlib.net/books_ukr/pucentejlo56.htm (дата звернення: 28.03.2023).
63. Статистичний щорічник України за 2003 рік. К.: Державний комітет статистики України, 2004. 632 с.
64. Столяров В. Соловецкое наследие и «эзотерический туризм». 2011. URL: http://www.evestnik.ru/analytics/solovetskoe_nasledie_i_3020/?m=print (дата звернення: 10.04.2023).
65. Тальберг Н. История христианской Церкви. М.: Интербук; Нью-Йорк: Астра, 1991. 144 с.
66. Топ 20 православних релігійно-паломницьких центрів України. URL: <https://turizmliro1.wordpress.com/2020/05/14>
67. Україна у цифрах за 2004 рік. К.: Державний комітет статистики України, 2005. 372 с.
68. Федорова М.В. Паломничество и религиозный туризм в информационном обществе. Информационное общество. 2018. № 3. С. 66-71.
69. Федорова М.В. Религиозный туризм в современном глобальном мире. Успехи современной науки. 2017. № 3. Т. 8. С.112-116.
70. Филарет (Гумилевский), преосв. Жития святых. М.: Эксмо, 2009. С. 341.
71. Ходькова Л.П. Релігієзнавство: Навчальний посібник. Львів: Афіша, 2000. 312 с.
72. Христа ради юродивый иеросхимонах Феофил, подвижник и прозорливец

- Киево-Печерской лавры, Киев, 1906. С. 44-46.
- 73.Христов Т.Т. Религиозный туризм. М.: Академия, 2008. 288 с.
- 74.Черній А.М. Релігієзнавство: Посібник. К.: «Академвидав», 2003. 352 с.
- 75.Элиаде М.Священное и мирское. М.: МГУ, 1994. 144 с.
- 76.Элиаде. М. Шаманизм. Архаические техники экстаза. Киев: София, 2000. 480 с.
- 77.Энциклопедия США. URL:<https://prousa.info/religion>(дата звернення: 25.03.2023).
- 78.Юродивая при дворе. Великая княгиня при монастыре. URL: <https://www.miloserdie.ru/article/yurodivaya-pri-dvore-velikaya-knyaginya-v-monastyre/> (дата звернення:3.02.2023).
- 79.Якунин В.Н. Религиозный туризм и паломничество: особенности организации, проблемы и перспективы развития. КультурнонаследиеРоссии.2017.№1.С. 71-76.
- 80.Яроцький П.Л. Паломницький туризм в Україні. Наукові записки КІТЕП: щорічник. Вип. 1. К.: Український Центр духовної культури, 2001. С. 123-130.
- 81.Apostol M. S. The pilgrimageat Santiago of Compostela between tradition and modernity – a statistical approach. Quality – Access toSuccess. 2013. № 14. (SUPPL.2). P. 326-329
- 82.ChristtheSavior. История Православной Церкви в Америке. URL: https://sobortoronto.com/?page_id=149 (дата звернення: 26.03.2023).
- 83.Hosseini R.S.a b, ZainalA. Religious tourism: Shiiteshrines a powerfultoolforregionaldevelopment for MashhadCity, Iran. CurrentIssuesinHospitalityandTourismResearchandInnovations: ProceedingsoftheInternationalHospitalityandTourismConference (ИТС). 2012. P. 562-565.